# ભૂગોળ વિદ્યા.

## એશિયા ખંડનું વર્ણન

આવૃત્તિ નવમી.

બનાવનાર

મહાશંકર પીતાંબર જોશી

આ પુસ્તક તઈઆર કરેલું છે.

મુંબઈ

" ધી પારસી પ્રીંટીંગ પ્રેસમાં છાપ્યું છે. "

સંવત ૧૯૪૭—સને ૧૮૯૧

કિમત ચાર આના.

# भूगोळ विद्या.

---

## એશિઆ ખંડનું વર્ણન

---

આવૃત્તિ નવમી.

બનાવનાર

**મહાશંકર પીતાંબર જોશી**



**મુંબઈ**

“ શ્રી પારસી પ્રીંટીંગ પ્રેસમાં છાપ્યું છે.”

---

સંવત ૧૯૪૨—સને ૧૮૮૬.

---

કિંમત ચાર આના.

# ભૂગોળ વિદ્યા.

## પ્રકરણ પેહેલું

ભૂગોળ વિદ્યા એમાં ત્રણ શબ્દ છે. એનો અર્થ એ કે ભૂ એટલે પૃથ્વી, ગોળ એટલે ગોળાકાર, અને વિદ્યા એટલે વર્ણન, એટલે પૃથ્વી ગોળાકાર છે તેનું વર્ણન ભૂગોળ વિદ્યા ભણવાથી મુખ્ય ફાયદા એ થાયછે કે, આ પૃથ્વી ઉપર પરમેશ્વર બધે ઠેકાણે એકજધારી રચના કરી નથી. પણ જુદા જુદા દેશમાં જુદી જુદી જાતનાં માણસ, જુદી જુદી જાતનાંપ્રાણી અને જુદી જુદી જાતની વનસ્પતિ કરેલી છે. તે જાણવાથી ઇશ્વરની અપાર શક્તિ માલમ પડેછે. બીજું આ પૃથ્વી ઊપર કેટલા દેશ છે. તે એ કયી કયી દિશામાં આવેલા છે, ત્યાંના લોક સુધરેલા છે કે જંગલી, ત્યાંની હવા કેવી છે, ત્યાં કયી કયી વસ્તુનો વધારે પાક થાય છે, ને ત્યાં શું શું જોવાનું છે, તે બધું આપણે જાણીએ છીએ; માટે ઘરમાં બેઠાં બેઠાં આ આ પૃથ્વીની મુસાફરી કરવાનું સાધન ભૂગોળ વિદ્યાજ છે.

પૃથ્વીનો આકાર નારંગીના જેવો છે, તેના પ્રમાણો, નીચે પ્રમાણે.

૧. જે લોકો વાહાણમાં બેસીને પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા*

* મેગેલન નામના માણસે પેહેલ પ્રથમ પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરી હતી.

કરેછે, તેઓ દિશા બદલ્યા શિવાય જે જગ્યાએથી નિક ળ્યા હોય તેજ જગ્યાએ પાછા આવેછે.

૨. ચંદ્ર ગ્રહણની વખતે પૃથ્વીની છાયા ચંદ્ર ઊ પર ગોળાકાર પડેછે.

૩ પૂર્વ ભણીના દેશો કરતાં પશ્ચિમ ભણીના દેશો માં સૂર્ય મોડો ઉગે છે.

૪. સૂર્યાસ્તે ઊંચા ડુંગર ઉપર ચઢીને જોવાથી, કે બલુનમાં બેશીને ઊંચે ચઢવાથી, પશ્ચિમમાં સાક્ષાત સૂર્યો દય થયલો દેખાય છે.

૫. જેમ જેમ આપણે ઉત્તર તરફ જઇએ, તેમ તેમ ધ્રૂવનો તારો ઊંચો દેખાયછે.

૬. જ્યારે દરિઆમાં કિનારા આગળથી વહાણ ચા લવા માંડેછે, ત્યારે પ્રથમ તેનું તળીયું, પછી શઢ અને છે લીવારે કુવાની ટોચ દેખાતી બંધ થાય છે, તેમજ મોટા મેદાનમાં સામેથી કોઇ માણસ આવતું હોય, તો, પ્રથમ તેની પાઘડી, પછી તેનું મોં પછી પેટ અને છેલ્લી વારે પગ દેખાય છે. આ ઊપરથી સાફ માલમ પડે છે કે પૃથ્વી સપાટ નથી. જો સપાટ હોત તો, દુરથી આવનાર માણ સનુ માથું અને પગ એકજ વખતે દેખાત.

૭, જ્યારે આકાશ માંહેલા સૂર્ય, ચંદ્ર અને બીજા ગ્રહો ગોળ છે. તો પૃથ્વી પણ એક ગ્રહ છે, તે પણ ગોળજ હોવી જોઇએ એમાં કંઇ શક નથી.

## દિશાઓ.

દિશાઓ ચાર છે. પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર અને દક્ષિણ સવારમાં જે તરફ સૂર્ય ઉગેછે તેને પૂર્વ દિશા કહેછે અને સાંજે જેણી તરફ આથમેછે તેને પશ્ચિમ અથવા આથ મણી દિશા કહેછે.

પુર્વ દિશા ભણી મોં કરીને ઉભા રહીએ, તો ડાબા હાથ તરફની ઉત્તર દિશા અને જમણા હાથ તરફ દક્ષિણ દિશા છે.

## ખુણા અથવા કોણ.

પૂર્વ અને દક્ષિણ વચ્ચેનો ખુણો તે અગ્નિ કોણ— દક્ષિણ અને પશ્ચિમ વચ્ચેનો ખુણો તે નૈરૂત્ય કોણ; પશ્ચિમ અને ઉત્તરની વચ્ચેનો ખુણો તે વાયવ્ય કોણ; અને ઊત્તર અને પૂર્વની વચ્ચેના ખુણાને ઈશાન કોણ કહેછે.

સૂર્યથી દિશા માલમ પડેછે ખરી, પણ ભર દરિઆમાં કે અંધારી રાત્રે દિશા જણાતી નથી. માટે તે વેળાએ તો ચિના લોકનું શોધી કાહાડેલું હોકાયંત્ર કામમાં આવે છે.

## નકશામાં દિશા જાણવાની રીત.

સપાટ વસ્તુ ઉપર આખી પૃથ્વીનો કે તેના કોઈ ભાગનો આકાર પાડેલો હોય તેને નકશો કહેછે.

નકશાની સામે મોં કરીને ઊભા રહીએ, તો ઊંચેની ઊત્તર, નીચેની દક્ષિણ, જમણા હાથ ભણીની પૂર્વ, અને ડાબા હાથ ભણીની પશ્ચિમ દિશા જાણવી.

## પૃથ્વીની સપાટી

પાણી અને જમીન મળીને પૃથ્વીની સપાટી બની છે. જો આખી પૃથ્વીના ચાર ભાગ કરીએ તો તેમાંના ત્રણ ભાગ પાણી અને બાકીની જમીન છે.

## પૃથ્વીના મુખ્ય ભાગ

પૃથ્વીના મુખ્ય ભાગ બે છે. પૂર્વ ગોળાર્ધ અને પશ્ચિમ ગોળાર્ધ એ બંને ગોળાર્ધમાં જે જે જમીન છે તેના પાંચ ભાગ કર્યાછે; તેમાંના દરેકને ખંડ કહે છે, પૂર્વ

ગોળાર્ધમાં યૂરોપ, એશિઆ અને આફ્રિકા એવા ત્રણ ખંડછે. તેમને જુની દુનિઆ કહેછે, કારણ કે તેઓ અસલથી એકબીજાને માલમ હતા.

પશ્ચિમ ગોળાર્ધમાં એકલો અમેરિકા ખંડછે તેઇ ટાલીદેશ માંહેના જીનોઆ શેહેરના મહા કુશળ વહાણવટી કોલંબસે સ્પેન દેશના રાજાની સહાયતાથી ઇ૦ સ૦ ૧૪૯૨ માં શોધી કહાડયો ત્યાર પેહેલાં તે માલમ નહોતો તેથી તેને નવી દુનિયાં કહે છે.

એ શિવાય પૂર્વ ગોળાર્ધમાં અમેરિકાનો શોધ થયા પછી મોટો બેટ માલમ પડયોછે. તેનું નામ આસ્ટ્રેલિઆ તે પણ ખંડમાં ગણાયછે, તેથી પૃથ્વી ઉપર બધા મળીને પાંચ ખંડછે.

## જમીનના મુખ્ય ભાગો.

ખંડ, દેશ, દ્વીપ (બેટ અથવા ટાપુ) દ્વીપકલ્પ ભૂશિર સંયોગીભૂમી. પર્વત (પહાડ), ડુંગર, જંગલ રણ અને ખરાબો, આ ઉપર કહેલાં નામમાંથી કોઇ નામ આવે ત્યારે તે જમીનનો ભાગછે એમ સમજવું.

## પાણીના મુખ્ય ભાગ

આખી પૃથ્વી ઉપર, ખરૂંજોઇએ તો બધું ખારૂં પાણી એકાકાર છે, માટે એકજ માહાસાગર છે. પણ સ્થળ પ્રમાણે તે બધા પાણીના કલ્પિત પાંચ ભાગ કરયા છે તેમાં પાંચ મહાસાગર થયા છે તેઓનાં નામ.

૧. ઊત્તર મહાસાગર (ઊત્તરમાં આવેલો છે તેથી.)
૨. દક્ષિણ મહાસાગર (દક્ષિણમાં આવેલોછે તેથી.)
૩. હિંદી મહાસાગર (હિંદુસ્થાનની પાસે આવ્યોછે તેથી)
૪. આટલાંટિક મહાસાગર (આફ્રિકાની પશ્ચિમે આટલાસ પર્વતછે, તેના નામ ઉપરથી.)

૫. પાસિફિક મહાસાગર (તેનો અર્થ એ કે શાંત દરિઓ) કારણકે જ્યારે તે પ્રથમ માલમ પડયો, ત્યારે તે શાંત હશે એવું ધારવામાં આવ્યું હતું ) આ મહાસાગર બધા મહાસાગરોથી મોટો છે, તેણે અરધી પૃથ્વી રોકીછે,

મહાસાગર. સમુદ્ર. અખાત, ઉપસાગર, સામુદ્રધુની (અથવા સંયોગી જળ.) સરોવર, નદી, નાળું, ખાડી આ ઉપર કહેલાં નામમાંથી કોઇ નામ આવે, તો તે પાણીનો ભાગ છે એમ સમજવું.

## જમીનના ભાગની વ્યાખ્યાઓ

૧. જમીનનો મોટો ભાગ જેમાં ઘણા દેશ આવેલ હોય, તેને ખંડ કહેછે.

૨. જમીનનો જે ભાગ ચારે બાજુએ પાણીથી વિંટલાયલો હોય તેને દ્વીપ (બેટ, અથવા ટાપુ) કહેછે.

૩. જમીનનો જે ભાગ ત્રણ બાજુએ પાણીથી વિંટાલાયલો હોય અને એક બાજુએ જમીનથી જોડાયલો હોય, તેને દ્વીપકલ્પ કહેછે.

૪. જે જમીનની અણી લાંબી થઇને સમુદ્રમાં ગએલી હોય તેને ભુશિર કહેછે.

૫. જે સાંકડો જમીનનો ભાગ જમીનના બે મોટા ભાગને સાંધેછે તેને સંયોગી ભૂમી કહેછે.

૬. જમીન ઉપર ઊંચા ટેકરા હોય તેને ડુંગર કહેછે.

૭. ઘણા ઊંચા અને ઘણા લાંબા ટેકરા હોય તેને પહાડ કે પર્વત કહેછે. જયારે એવા ડુંગર અને પર્વતોની હાર ઘણા ગાઉ સુધી ચાલી ગઇ હોય, ત્યારે તેને પર્વતની હાર કહેછે.

૮. જે પર્વતના શિખરમાંથી ધુમાડો, રાખ અને ઊંના રસ જેવો પ્રવાહી પદાર્થ નીકળેછે તેને જવાળા મુખી અથવા બળતો પહાડ કહેછે.

૯. જમીનનો જે ભાગ ઝાડોથી ભરપૂર હોય તેને જંગલ અથવા અરણ્ય કહેછે.

૧૦. જે જમીનનો ભાગ ઘણા ગાઉ સુધી સપાટ રેતાળ હોય, અને ઝાડપાન કે પાણી જેમાં જવલ્લે મળે તેને રણ કહેછે.

૧૧. સમુદ્રની અંદર પથ્થરનો એવો ટેકરો હોય કે જે ભરતી આવી હોય, ત્યારે દેખાય નહીં અને ભરતી ઊતરી જાય, ત્યારે પાણીની સપાટી પર દેખાય તેને ખરાબો કહે છે. એવા ખરાબાપર ભૂલથી વહાણ અથડાઇ ચુરેચુરા થઇ જાય છે.

૧૨. એવી રીતે વહાણ અથડાઇને ભાગી ન જાય, માટે એવા ખરાબા ઉપર ગોળાકારે એક ઊંચો બુરજ બાંધીને તેમાં આખી રાત બળતો દીવો રાખેછે, તેને દીવા દાંડી કહેછે.

૧૩. દરિઆની પાસે આવેલી જગ્યાને કિનારો કહેછે.

૧૪. બે નદીઓ વચ્ચે આવેલા પ્રદેશને દોઆબ કહેછે, અને પાંચ નદીઓ વચ્ચે આવેલા પ્રદેશને પંજાબ કહેછે.

૧૫. જેમાં ઘણાંએક સંસ્થાન જીલ્લા વગેરે આવેલા હોય તેને પ્રાંત કહેછે.

૧૬. જેમાં ઘણાંએક શેહેર હોય તથા ખંડીઆ મુલકો આવેલા હોય તેને ઇલાકો કહેછે.

૧૭. જે ઘણાં પ્રગણાં મળીને થયો હોય તેને જીલ્લો કહેછે.

૧૮. જેના તાબામાં ઘણાં નાનાં મોટાં ગામો આવી તાલુકો બંધાએલો તેને પ્રગણું કહેછે.

૧૯. થોડાંક ઘરોની વસ્તી હોય તેને ગામ: કહેછે.

૨૦. જેમાં ઘણું ઘરોની વસ્તી આવી હોય અને બજાર હોય તેવા મોટા ગામોને કસ્બો કહેછે.

૨૧. જ્યાં મોટાં છોબંધને હારબંધ ને હારબંધ ઘરો બાંધેલાં હોય અને સારાં સારાં ચૌટાં ને બજાર હોય અને જ્યાં ધમધોકાર વેપાર ચાલતો હોય તેને શેહેર કહેછે.

૨૨. નદીકે દરિઆ કાંઠે વેપારનું મથક હોય ને ત્યાં વહાણ આવી શકે તેને બંદર કહેછે.

૨૩. રાજ ગાદીનું શેહેર હોય એટલે જ્યાં રાજા અથવા રાજાના પ્રતિનીધી રહેતા હોય તેને રાજધાની કહેછે.

૨૪. રાજાઓના વસાવેલા નાના નાના ખંડીઆ મુલક તેને સંસ્થાન કહેછે.

૨૫. ડુંગરો કે પર્વતોની વચ્ચેના નીચા પ્રદેશને ખીણ કહેછે.

૨૬. સપાટ જમીનના વિસ્તારેલા ભાગને મેદાન અથવા પ્રદેશ કહેછે.

૨૭. પહાડો ઉપર આવેલા પ્રદેશને ઊંચ પ્રદેશ કહેછે.

૨૮. જે ઊંચી જગ્યાએથી જુદી જુદી દિશાઓમાં પાણી વહે તેને જળાશય પ્રદેશ કહેછે.

## પાણીના ભાગની વ્યાખ્યાઓ

૧. ખારા પાણીનો મોટો ભાગ તેને મહાસાગર કહેછે.

૨. જે પાણીનો ભાગ મહાસાગરથી નાનો હોય તેને સમુદ્ર કહેછે.

૩. જમીન ઉપર લાંબો ગયેલો જે સમુદ્રનો ફાંટો તેને અખાત કહેછે.

૪. અખાતનું મોં પોહોળું હોય તો તેને ઉપસાગર કહેછે.

૫. પાણીના બે મોટા ભાગને સાંધનારો જે પાણીનો સાંકડો ભાગ, તેને સામુદ્રધુની અથવા સંયોગી જળ કહેછે.

૬. પર્વતમાંથી કે સરોવરમાંથી મીઠા પાણીનો પ્રવાહ નીકળી, ઢળતી જગ્યામાં થઇ, સમુદ્રને કે સરોવરને મળે, કે રણમાં સમાય તેને નદી કહેછે.

૭. પર્વતમાંથી મીઠા પાણીનો નાનો પ્રવાહ નીકળી થોડે દૂર જઇ બીજી નદીને મળી જાય તેને નાળું એટલે નાની નદી કહેછે.

૮. જે પાણીનો ભાગ ચારે બાજુએ જમીનથી વીંટલાયલો હોય તેને સરોવર (એટલે મોટું તલાવ) કહેછે.

૯. મોટી નદીમાંથી ફાંટો નીકળી નાની નદીની પેઠે વહેછે તેને નદીની શાખા કહેછે.

૧૦. જે ઠેકાણે બે નદીઓ ભેગી થાયછે તેને સંગમ કહેછે.

૧૧. સમુદ્રને મળતા પેહેલાં ભરતીનું પાણી માંહે આવે એવું જે નદીનું મુખ પહોળું હોયછે, તેને ખાડી કહેછે.

૧૨. જે જગ્યાએથી નદી નીકળે છે, તે જગ્યાને તેનું મૂળ કહેછે. અને જ્યાં આગળ સમુદ્રને મળેછે, ત્યાં તેનું મુખ કહેવાયછે.

૧૩. ચંદ્રના આકર્ષણે કરીને દિવસમાં બે વાર સમુદ્રનું પાણી વારા ફરતી ચઢે છે. ને ઉતરી જાયછે તેને ભરતી ઓટ કહેછે. પણ ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં ભરતી આવતી નથી.

# પ્રકરણ ૨ જું

## મુંબઇ ઇલાકાના ભાગનું વર્ણન.

એ ઇલાકાની વાયવ્ય, ઉત્તર, અને ઇશાન દિશાએ બલુચિસ્તાન, પંજાબ, અને રજપુત સંસ્થાનો છે. પૂર્વ અને અગ્નિખુણી મધ્ય હિંદુસ્તાનના દેશી સંસ્થાનો મધ્ય પ્રાંતો, વરાડ, અને નિઝામનું રાજ્ય છે; દક્ષિણે મદ્રાસ ઇલાકો અને મ્હૈસુર છે; અને પશ્ચિમે અરબી સમુદ્ર છે.

મુંબઇ ઇલાકો એની લંબાઇ આસરે ૧૦૦૦ મૈલછે. અને એની સરાસરી પોહોળાઇ આસરે ૧૯૦ મૈલછે એનું ક્ષેત્ર ફળ સુમારે ૧૯૦૦૦૦ ચોરસ મૈલછે. એમાં આસરે અઢી કરોડ માણસની વસ્તી છે.

મુંબઇ ઇલાકાના પાંચ ભાગ કરવામાં આવેછે; તેમનાં નામ સિંધ પ્રાંત, કચ્છ પ્રાંત, ગુજરાત પ્રાંત, મહારાષ્ટ્ર (તેમાં દક્ષિણ અને કોકણ) દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર અને ઉત્તર કનેડા

**મુખ્ય પર્વતો**—સંહ્યાદ્રી ઉત્તરથી તે દક્ષિણ સુધી જઇને દક્ષણને કોકણથી જુદું પાડેછે.

હાલા—સિંધ પ્રાંતની પશ્ચિમે

સાતપુડા—પૂર્વથી પશ્ચિમ દિશાએ છે તે ઇંદોર અને ખાનદેશ તાબાના મુલકોની વચ્ચે આવેલો છે.

કાઠીઆવાડના પર્વત—ચોટીલા, શેત્રુંજા, ગીરનાર ચોટીલા ધાંગધ્રાની પાસે, શેત્રુંજા, પાલીતાણાની પાસે, ગીરનાર જુનાગડની પાસે

## મુંબઇ ઇલાકાની મુખ્ય નદીઓ.

સિંધુ, નર્મદા, તાપી, ગોદાવરી, ભીમા તથા નીરા મહી, સાબરમતી, કૃષ્ણા, તુંગભદ્રા

સિંધુ એ સિંધ પ્રાંતમાં થઇને આરબી સમુદ્રને મળે છે.

બનાસ અને સરસ્વતી ગુજરાતમાં વહીને કચ્છના રણમાં સમાય છે.

સાબરમતી, મહી નર્મદા, તાપી, કીમ. એ ગુજરાત માં વહીને ખંબાતના અખાતને મળેછે.

ગોદાવરી, નીરા, ભીમા, એ દખણ પ્રાંતમાં વહેછે.

કૃષ્ણા, તુંગભદ્રા, એ દખણ અને દક્ષિણ મહારાષ્ટ્રમાં વહેછે.

**મુખ્ય બેટ**—મુંબઇ અને સાલેસેટ અને દીવ એ કાઠીઆવાડની દક્ષિણે

મુંબઇ ઇલાકામાં ત્રણ જગા હજી પોર્તુગીઝ લોકેનો તાબે છે. તેનાં નામ—ગોવા એ દક્ષિણમાં, દમણ, એ સુરતની દક્ષિણે અને દીવ બેટ કાઠીયાવાડની દક્ષિણે

એ ઇલાકાની રાજધાની મુંબઇ બેટ છે તે સન ૧૬૬૧ માં ઇંગ્લાંડ દેશના બીજા ચાર્લેસ રાજાને પોર્તુગીઝ રાજાની કેથેરાઇન કન્યાને પરણ્યો તેના પેહેરામણી દાખલ પોર્તુગીઝ લોકો પાસેથી મળ્યો.

ગુજરાતનો ઘણો ખરો ભાગ ગાયકવાડ સરકાર અને અંગ્રેજ વચ્ચે થએલી સલાહના કોલકરાર પ્રમાણે અગ્રેજ સરકારને ગાયકવાડે આપ્યો. મહારાષ્ટ્ર અને દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર સને ૧૮૧૮ માં પેશવા સરકાર પાસેથી મળ્યા. સિંધ પ્રાંત ત્યાંના રાજ્ય ચલાવનાર અમીરો પાસેથી ઇસવી સન ૧૮૪૨—૪૩ માં સર ચારલ્સ નેપીઅર નામના અંગ્રેજ સરદારે જીતી લીધો.

ઉપર કહેલા દરએક પ્રાંતમાંના જીલ્લાનાં તથા પોલિટિકાલ એજન્સીઓના તથા તેમના મુખ્ય શેહેરનાં નામ નીચે મુજબ:—

| ૧ સીંધ પ્રાંત | મુખ્ય શેહેર |
|---|---|
| ૧ સિંધની સરહદ ઊપરનો મુલક. | જેકબાબાદ |
| ૨ શિકારપુર જીલ્લો, | શિકારપુર, સક્કર, બક્કર, રોરી. |
| ૩ હેદરાબાદ જીલ્લો, | હેદરાબાદ, હાલા, કોટ, |
| ૪ કરાંચી જીલ્લો | કરાંચી, નગરઠઠ્ઠા. |
| ૫ થરપારક, | અમરકોટ, નગરપાર્કર, |
| ૬ ખેરપુર સંસ્થાન, | ખેરપુર, |
| **૨ કચ્છ પ્રાંત** | ભુજ, માંડવી, અંજાર (લખપત, |
| **૩ ગુજરાત** | |
| ૧ સુરત જીલ્લો | સુરત, રાંદેર, વલસાડ |
| ૨ ભરૂચ જીલ્લો | ભરૂચ, |
| ૩ ખેડા જીલ્લો | ખેડા, નડીઆદ, ઉમરેઠ, |
| ૪ પંચ મહાલ | ગોધ્રા, દાહોદ, |
| ૫ અમદાવાદ જીલ્લો | અમદાવાદ, ધોલેરા, ધંધુકા, |
| ૬ કાઠિઆવાડ એજન્સિ, | રાજકોટ, દ્વારિકાં, ધાંગધ્રા, જુનાગડ, નવાનગર, સોમનાથપાટણ, પોરબંદર, ઘોઘા, |
| ૭ પાલણપુર એજન્સિ, | પાલણપુર ડીસા, રાધનપુર |
| ૮ મહિકાંઠા એજન્સિ, | સાદરા, ઇડર, |
| ૯ રેવાકાંઠા એજન્સિ, | નાદોદ, બારીઆ, લુણાવાડા, |
| ૧૦ ગાયકવાડ સંસ્થાન, | વડોદરા, પાટણ, ડભોઇ, નવસારી, |
| ૧૧ ખંભાત સંસ્થાન | ખંભાત, |
| ૧૨ પંચમહાલ એજન્સિ | નારૂકોટ, |
| ૧૩ સુરત એજન્સિ | વાંસદા, ધરમપુર, સચીન, |

## ૪ મહારાષ્ટ્ર

૧ કોંકણ.

૧ થાણા જીલ્લો — થાણા, કલ્યાણ

૨ જવાર સંસ્થાન — જવાર.

૩ કોલાબા જીલ્લો — અલીબાગ,

૪ જંજીરા સંસ્થાન — જંજીરા,

૫ રત્નાગીરી જીલ્લો — રત્નાગીરી,

૬ સાવંતવાડી સંસ્થાન — સાવંતવાડી,

૨ દક્ષિણ

૧ ખાનદેશ જીલ્લો. — ધુળીઆ, માલેગાંવ.

૨ નાશક જીલ્લો, — નાશક.

૩ પેંઠ સંસ્થાન, — પેંઠ

૪ અહમદનગર જીલ્લો, — અહમદનગર.

૫ પુણા જીલ્લો — પુણા. મહાબળેશ્વર, પઢરપુર.

૬ સતારા જીલ્લો, — સતારા, ભોર, ફલટન, ઔંદ જત.

૭ સોલાપુર જીલ્લો, — સોલાપુર, બારસી.

૮ અકલકોટ સંસ્થાન — અકલકોટ.

## ૫ દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર દેશ અને ઉત્તરકાનડા.

૧ કલાડગી જીલ્લો, — કલાડગી

૨ બેલગામ જીલ્લો, — બેલગામ

૩ કોલ્હાપુર સંસ્થાન, — કોલાપુર.

૪ દક્ષિણ મરાઠા જાગીર, — સાંગલી, જમખંડી, મીરજ કુરંદવાડ, મુધોળ, રામદુર્ગ

૫ ધારવાડ જીલ્લો. — ધારવાડ.

૬ સાવનૂર સંસ્થાન, — સાવનૂર.

૭ કાનડા જીલ્લો, — કારવાર ઉરફે સદાસિવગડ હુનાવર,

# ગુજરાત પ્રાંતની મુખ્ય નદીઓ અને તેની ઉપર આવેલાં શેહેર.

| નદીઓનાં નામ. | તેનાપર આવેલાં શેહેર. કસ્બા |
|---|---|
| ૧ બનાસ. | રાધનપુર, ડીસા વગેરે છે. |
| ૨ સરસ્વતી. | પાટણ સિદ્ધપુર, દાંતા વગેરે. |
| ૩ સાબરમતી. | અમદાવાદ, સાદરા, પેથાપુર. |
| ૪ મેશ્વા. | હરસોળ. |
| ૫ ખારી. | દેસાસણ, લાળપુર. |
| ૬ વાત્રક. | મેમદાવાદ. |
| ૭ શેઢી. | ખેડા, ડાકોર, વાડાશીનોર. |
| ૮ વિશ્વામિત્રી. | વડોદરા. |
| ૯ મહી. | ખંભાત. લુણાવાડા. |
| ૧૦ ઢાઢર. | ટંકારીઆ બંદર, ( નાદોદ વગેરે |
| ૧૧ નર્મદા. | ભરૂચ, મંડલેશ્વર. જબલપુર. |
| ૧૨ કીમ. | ઇલાવ, કઠોદરા વગેરે. |
| ૧૩ તાપી. | સુરત, બ્રાહનપુર, રાંદેર. |
| ૧૪ મીંઢોળા. | બારડોલી, વ્યારા, વગેરે કસ્બા. |
| ૧૫ પુર્ણા, | નવસારી, બુહારી, વાલોડ. |
| ૧૬ અંબીકા. | બીલીમોરા કસ્બો છે. |
| ૧૭ કાવેરી. | ચીકલી કસ્બો છે. |
| ૧૮ ઔરંગા. | વલસાડ કસ્બો છે. |
| ૧૯ પાર. | પારનેરાનો ડુંગરી કોલ્લો છે. |
| ૨૦ કોલક | બગવાડા કસ્બો છે. |
| ૨૧ દમણ ગંગા | દમણ શેહેર છે (પોર્તુગીઝનું સ્થાન છે, |

## પ્રકરણ ૩ જું

---

## એશિઆ ખંડનું સાધારણ જ્ઞાન.

**એશિઆ ખંડની સીમા**—ઉત્તરમાં ઊત્તર મહાસાગર, પૂર્વમાં--પાસિફિક મહાસાગર, દક્ષિણમાં-હિંદી મહાસાગર, પશ્ચિમે—યુરેલિઅન પર્વત, યુરલ નદી, કાસ્પિઅન સમુદ્ર, કાકેસસ પર્વત, કાળો સમુદ્ર, મારામોરાનો સમુદ્ર, આર્કીપેલેગો, ભૂમધ્ય સમુદ્ર, સ્વેઝની નેહેર અને રાતો સમુદ્ર.

સ્વેઝની નહેરને ઠેકાણે પેહેલાં સ્વેઝની સંયોગીભૂમિ હતી, તેથી યુરોપખંડમાંથી વહાણો બારોબાર આ દેશમાં આવી શકતાં નહીં, તેમ આ દેશમાંથી ત્યાં જઇ શકતાં નહીં અને ઘણી અડચણ પડતી. માટે ફ્રેંચ લોકો એ એ સ્વેઝની સંયોગી ભૂમિ સને ૧૮૬૯ માં ખોદી નાંખી. સ્થળને ઠેકાણે જળ કરી દુનિઆમાં અમર કીર્તિ કીધીછે હાલ એ સ્વેઝની નહેરથી લાલ સમુદ્ર અને ભૂમધ્ય સમુદ્ર જોડાઇ ગયાછે. એમાંથી મોટાં મોટાં વહાણો જાયછે.

## એશિઆ ખંડમાં ૧૨ દેશ છે

| દેશ. | લોક. |
|---|---|
| ૧ અફ્ગાનીસ્થાન........ | અફગાન અથવા પઠાણ |
| બલુચિસ્તાન........... | બલુચિ. |
| ૨ ઇરાન................. | ઇરાની અથવા પારસી. |
| ૩ અરબસ્તાન........... | આરબ. |
| ૪ તુર્કસ્તાન.............. | તુર્કી અથવા તુરક. |

૫ તાતાર..................મોગલ.
૬ રૂશિઆ..................રૂશિયન અથવા રૂશ.
૭ જાપાન..................જાપાની.
૮ ચીન..................ચીના.
૯ ટિબેટ..................ટિબેટી.
૧૦ બ્રહ્મદેશ..............બ્રહ્મી.
૧૧ હિંદુસ્તાન.........હિંદુલોક.

ઉત્તરમાં—રૂશિઆ | દક્ષિણમાં } હિંદુસ્તાન, બ્રહ્મદેશ ને શિઆમ
પુર્વમાં { જાપાન, ચીન અને ચીનાઇ તાર્તરી. | પશ્ચિમે, અરબસ્તાન તુર્કસ્તાન, મધ્યભાગમાં—અફ્ગાનીસ્તાન, ઈરાન, તાતાર, ટિબેટ અને ચિનાઇ.

## દેશ    રાજધાનીઓ અને મુખ્ય શેહેર

અફ્ગાનીસ્તાન......કાબુલ રાજધાની કાબુલ નદી ઉપર કંદહાર, પેશાવર, ગીઝની.

બલુચિસ્તાન.........ખિલાત.

ઈરાન..................તેહેરાન રાજધાની ઇસ્પાન ને શિરાઝ

અરબસ્તાન........—મક્કા રાજધાની, મદીના, મસ્કત, મોખા, અને એડન બંદર.

તુર્કસ્તાન.............અલેપો રાજધાની, બગદાદ, બસરા, જેરૂસલમ ને સ્મિર્ના.

તાતર..................બુખારા રાજધાની, બલ્ખ અને ખીવ વેપારનું ઠેકાણું.

રૂશિઆ............,.ટોબોલસ્ક ઓબી નદી ઉપર.

જાપાન............જેડો રાજધાની નીફોનબેટમાં

ચીન...... ......પેકીન રાજધાની પીહો નદી ઉપર, નાનકીન કંતાન બંદર.

ટિબેટ...... ......લાસા રાજધાની સાંપુ નદી ઉપર.

સિઆમ... ......બાંકોક રાજધાની, મીનામ નદીને કાંઠે છે.

બ્રહ્મદેશ...........આવા રાજધાની અમરપુર પેગુ અને રંગુન બંદર.

હિંદુસ્તાન...... ...કલકત્તા રાજધાની હુગલી નદીને કાંઠે, મુંબઇ, મદ્રાસ, આગ્રા, દીલ્હી, અમદાવાદ, સુરત, ભરૂચ.

## મુખ્ય સમુદ્ર.

રાતો સમુદ્ર—એ અરબસ્તાન તથા આફ્રિકાની વચ્ચે છે.

આરબી સમુદ્ર—એ અરબસ્તાન તથા હિંદુસ્તાનની વચ્ચે છે.

ચીનાઇ સમુદ્ર—એ ચીન દેશની દક્ષિણમાં છે.

પીળો સમુદ્ર—એ ચીન તથા કોરીઆની વચ્ચે છે.

જાપાની સમુદ્ર—એ ચીનાઇ તાર્તરી અને જાપાની બેટોની વચ્ચે છે.

ઓકોટસ્કનો સમુદ્ર—એ સૈબીરિઆ અને કામસ્કાટકાની વચ્ચે છે.

કામસ્કાટકાનો સમુદ્ર—એ કામસ્કાટકા અને અમેરિકાની વચ્ચે છે.

## મુખ્ય અખાત અને ઉપસાગર.

અરબી અખાત—એ અરબસ્તાન અને આફ્રિકાની વચ્ચે છે

ઇરાની અખાત—એ ઇરાન તથા આરબસ્તાનની વચ્ચે છે.

કચ્છનું અખાત }
ખંભાતનું અખાત. } હિંદુસ્તાનની પશ્ચિમે.

મનારનું અખાત—હિંદુસ્તાનની દક્ષિણે.

બંગાળાનો ઉપસાગર—એ હિંદુસ્તાન અને બ્રહ્મ દેશની વચ્ચે છે.

માર્ટાબાનનું અખાત—બ્રહ્મ દેશની દક્ષિણે.

શિઆમનું અખાત—શિઆમની દક્ષિણે.

ટોન્કિનનું અખાત—શિઆમની પૂર્વમાં.

ઓબીનું અખાત—રૂશિઆની ઉત્તરે.

અનાદીરનું અખાત—રૂશિઆની પૂર્વે.

## મુખ્ય પર્વત

હિંદુકુશ— એ અફગાનીસ્તાનની ઉત્તરે અને તાતારની દક્ષિણે.

હોરેબ ને શીનાઇ—અરબસ્તાનમાં.

કાકેસસ—તુર્કસ્તાનના ઇશાન ખુણામાં.

તોરસ—એ તુર્કસ્તાનના મધ્ય ભાગમાં.

યૂરલ—રૂશિઆની પશ્ચિમમાં.

આલતાઈ—રૂશિઆની દક્ષિણે.

કૈલાસ—ટિબેટની ઉત્તરે.

હિમાલય—ટિબેટની દક્ષિણે.

## હિંદુસ્તાનના મુખ્ય પર્વત

હિમાલય—હિંદુસ્તાનની ઉત્તરે.

શિવાલીક પહાડ—નેપાલ ને ભુતાનની દક્ષિણે.

વિંધ્યાચળ ને સાતપુડા હિંદુસ્તાનના મધ્ય ભાગમાં.

નીલગીરી—મ્હૈસુરની દક્ષિણે.

પુર્વઘાટ—પૂર્વ કાંઠા તરફ ઉત્તર દક્ષિણ પડેલો છે.
પશ્ચિમઘાટ ( સંહ્યાદ્રી ) પશ્ચિમ કાંઠાપર ઉત્તર દક્ષિણે પડેલો છે.

## મુખ્ય નદીઓ

યુફ્રેતીસ ને તૈગ્રિસ—તુર્કસ્તાનમાં એ બંને તૌરસ પર્વતમાંથી નીકળીને બસરા આગળ એકઠી મળી ઇરાની અખાતને મળેછે.

જીહૂન અને સિહૂન—સ્વતંત્ર તાતારમાં—એ બંને એરલ સરોવરને મળે છે.

સગેલિઅન અથવા આમુર—એ ચીનાઇ તાતારમાં થઇને ઓકોટસ્કના સમુદ્રને મળે છે.

ઓબી, એનીસી ને લીના—રૂશિયામાં—એ ત્રણે આલ્તાઈ પર્વતમાંથી નીકળીને ઉત્તરમાં ઉત્તર મહાસાગરને મળે છે.

હ્યાંગહો અને યાંગસિકયાંગ—ચીનમાં એ બંને ટિબેટના પહાડમાંથી નીકળીને પીળા સમુદ્રને મળે છે.

સિંધુ—ટિબેટમાં—એ સ્વતંત્ર ટિબેટના પહાડમાંથી નીકળીને આરબી સમુદ્રને મળે છે.

બ્રહ્મપુત્રા અથવા સાંપુ—ટિબેટમાં—એ ચીનાઇ ટિબેટના પહાડમાંથી નીકળીને બંગાળાના ઉપસાગરને મળે છે.

મિનામ નદી—સિઆમમાં—એ સિઆમના અખાતને મળે છે.

ઇરાવતી—બ્રહ્મ દેશમાં—એ ટિબેટના પહાડમાંથી નીકળીને બંગાળાના ઉપસાગરને મળેછે.

# હિંદુસ્તાનની મુખ્ય નદીઓ.

સિંધુ—આરબી સમુદ્રને મળે છે.

બ્રહ્મપુત્રા—એ બંગાળાના ઉપસાગરને મળેછે.

ગંગા—એ હીમાલય પર્વતમાંથી નીકળીને બંગાળાના ઉપ સાગરને મળે છે,

જમના—એ હિમાલયમાંથી નીકળીને ગંગાને મળે છે,

મહાનદી—એ સાતપુડામાંથી નીકળીને બંગાળાના ઉપસા ગરને મળે છે.

ગોદાવરી, કૃષ્ણા ને કાવેરી—એ સંહ્યાદ્રિમાંથી નીકળીને બંગાળાના ઉપસાગરને મળે છે.

નર્મદા અને તાપી—એ સાતપુડામાંથી નીકળીને ખંભાતના અખાતને મળે છે.

## મુખ્ય સરોવરો.

| | | | |
|---|---|---|---|
| કાસ્પીઅન, એરલ, | તાતાર દેશમાં | ઊરૂમીઆ—ઈરાનમાં | |
| બૈકલ—રૂશિઆમાં. | | ટેગ્રીનોર, માન સરોવર, રાવણ હદ, પાલટી | ટિબેટમાં. |
| બલાન, મૂત | તુર્કસ્તાનમાં | | |

## મુખ્ય સામુદ્રધુનીઓ.

બેહેરીંગની—એશિઆ તથા અમેરીકાની વચ્ચે.

તાતારની—તાતાર દેશ તથા સઘેલીઅન બેટની વચ્ચે.

કોરીઆની—કોરીઆ તથા જાપાની બેટાની વચ્ચે.

મલાક્કાની—સુમાત્રા તથા મલાક્કાની વચ્ચે.

પાકની—હિંદુસ્તાન તથા લંકા બેટની વચ્ચે.

હોર્મઝની—ઈરાની અખાત અને આરબી સમુદ્રને જોડે છે

બાબલમાંડબની—લાલ સમુદ્ર અને આરબી સમુદ્રને જોડેછે.

સંડની—સુમાત્રા અને જાવાની વચ્ચે.

મેકસર—બોર્નીઓ અને સેલીબીસની વચ્ચે.
બેપેરઝ—યસો અને સખેલીઅનની વચ્ચે.
સંગાર—નીફોન અને યસોની વચ્ચે.
સુવેઝ—લાલસમુદ્ર અને ભૂમધ્ય સમુદ્રને જોડે છે.

## મુખ્ય સંયોગી ભૂમી.

ક્રૌની—સિઆમ તથા મલાયાની વચ્ચે છે.

## મુખ્ય ભૂશિર.

પૂર્વ ભૂશિર—રૂશિઆની છેક પૂર્વમાં.
લાપાટકા—કામસ્કાટકાની દક્ષિણે.
રોમાનીઆ—મલાયાની દક્ષિણે.
નીગ્રેસ—બ્રહ્મ દેશની દક્ષિણે.
કન્યા કુમારી ને રામભૂશિર—હિંદુસ્તાનની દક્ષિણે.
રાસલહદ—અરબસ્તાનની પૂર્વમાં.
સિવેરો—સેબિરીઆની ઉત્તરે.
કેમ્બોડયા—કોચીન ચાઇનાની દક્ષિણે.
બાબા—એશિઆના તુર્કસ્તાનની વાયવ્ય દીશાએ.

## મુખ્ય બેટ.

સાયપ્રસ અને રોડસ—તુર્કસ્તાનની પશ્ચિમે ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં
બેહેરીંગ અને માસેરા—અરબસ્તાનના તાબામાં.
હોર્મઝ અને કીસ્મ—ઇરાની અખાતમાં.
સિલોનદ્વીપ—હિંદુસ્તાનની દક્ષિણે.
સુમાત્રા અને જાવા સિઆમની દક્ષિણે.
બોર્નીઓ. સેલિબીઝ મસાલાનાબેટો, ન્યુગીની, અને ફીલી
પાઇનના બેટો—એશિઆની અગ્નિ કોણમાં.
ફારમોઝા અને લુચ્યુ—ચીનની પૂર્વે
હેનાન—ચીનની દક્ષિણે.

નિફોન, યસ્સો, કીસ્યુ, સિકોક્—જાપાનમાં.
સધેલીઅન—ચીનાઇ તાતારની પૂર્વે.
એલ્યુસન—કામસ્કાટકાના સમુદ્રમાં.
કયુરાઇલ—કામસ્કાટકાની દક્ષિણે.
લાઇકોપ—ઊત્તર મહાસાગરમાં.

## અફગાનીસ્તાન

મુખ્ય શેહેર—કાબુલ એ રાજધાની કાબુલ નામની નદી ઊપરછે. એ શિવાય બીજાં શેહેર—કંદહાર, પેશાવર ગિજની, હેરાત, અને જલાલાબાદ.

મુખ્ય પર્વત—ઊત્તરમાં હિંદુકુશ અને પૂર્વમાં સુલેમાન પર્વત છે.

મુખ્ય નદી—કાબુલ, એ અટક શેહેર આગળ સિંધુને મળે છે.

આ દેશના લોકને અફગાન અથવા પઠાણ કહે છે. તેઓ ઘણા બાહાદુર અને લડવૈયાછે તેઓ મુસલમાની ધર્મ પાળેછે. તેઓની ઘણી જાતો છે. દરેક જાત અથવા ટોળીના લોક પોતાના ખાનનો કે મુખ્ય સરદારનો હુકમ માને છે. આ દેશમાંથી પ્રથમ ગિજની શેહેરનો સુલતાન મહમદ, જે ઘણો ધર્માભિમાની હતો. તેણે હિંદુસ્તાન ઊપર બાર સ્વારીઓ કરી હતી. તેમાં છેલ્લી સ્વારી ઇ૦ સ૦ ૧૦૨૪ માં સોરટી સોમનાથ ઊપર કરી. મહાદેવનું લીંગ ભાગી તથા આખું દેવસ્થાન લુટીને કરોડો રૂપિયા પોતાને દેશ લઇ ગયો હતો. આ દેશના રાજાને અમીર કહે છે.

મુખ્ય વેપારની જણસો—ઘોડા તથા મેવો.

## બલુચીસ્તાન

(બલુચીસ્તાન હાલમાં અફગાનીસ્તાનથી સ્વતંત્રછે.)

મુખ્ય શેહેર—ખીલાત.

બલુચી લોક મુસલમાની ધર્મ પાળે છે. તેઓ રીત ભાતમાં અફગાન જેવા છે, પણ જરા થોડા સુધરેલા છે અહીંના રાજાને પણ અમીર કહેછે.

મુખ્ય વેપારની જણસો—ચામડાં તથા ઉન.

## ઇરાન.

મુખ્ય શેહેર—તેહેરાન એમાં ઇ૦ સ૦ ૧૭૭૦ થી રાજધાની થઇ છે

ઇસ્પાહાન—એ જુની રાજધાની મધ્ય ભાગમાં છે,

શિરાજ—એ સાદી નામના ફારસી કવિની જન્મ ભુમિ એમાં પીવાનો દારૂ સારો થાય છે,

યજદ—એમાં રેશમ, ઉન અને સૂતરનાં કારખાનાં છે. અને જરતોસ્તી ધર્મ પાળનારા એટલે દેવતાને પૂજનારા પારસીઓની વસ્તી હજી એમાં છે.

ઊરૂમિઆ—એ ઉરૂમિઆ નામના સરોવર ઊપર એમાં દેવતાને પુજનારા પારસી લોકનો પેગંબર જરતોસ્ત ઇ૦ સ૦ પુર્વે ૫૮૯ માં જન્મ્યો હતો.

મુખ્ય અખાત—ઇરાની અખાત એ ઇરાન તથા અરબસ્તાનની વચ્ચે છે.

મુખ્ય બેટ—કિશ્મ એ ઇરાની અખાતમાં છે તેમાં મોતી પાકે છે. બીજો બેટ ઓર્મઝ,

મુખ્ય સરોવર—ઉરૂમિઆ એ વાયવ્ય ખુણામાં છે આ દેશના લોકને ઇરાની લોક કહેછે તેઓ આનંદી ચંચળ

અને ઉદ્યોગી છે તેઓ ફારશી ભાષા બોલે છે પારસી લોકનો અસલ દેશ ઈરાન, પણ તેમને અરબસ્તાનના મુસલમાન લોકોએ મારી કાડયા. તેથી તેઓ (૧૧૦૦) વરસ પર હિંદુસ્તાનમાં આવીને રહ્યા. હાલ આ દેશમાં મુસલમાની ધર્મ ચાલે છે. પણ ઘણા ખરા હજી દેવતાને પૂજનારા છે. આ દેશના રાજાને શાહ કહે છે.

મુખ્ય વેપારની જણસો—રેશમી, સુતરાઉ અને ઊનના ગલીચા. શેતરંજી, અત્તર, કેસર, સોનામુખી, રૂબાર્બ પીવાનો દારૂ, આરસપાહાણ અને ઘણી જાતનો મેવો પર મુલક જાય છે. તલવાર, કટાર વગેરે હથિઆર સારાં થાય છે. આ દેશમાંથી નખતેલ ઘણું નીકળે છે, એ શિવાય ઇરાની ઘોડા ને કુતરા ઘણા કીમતી ગણાય છે.

## અરબસ્તાન

મુખ્ય શેહેર—મક્કા એ રાજધાની એમાં મુસલમાન લોકનો પેગંબર મહમદ ઈ૦ સ૦ ૫૬૯ માં જન્મ્યો હતો, તેથી એ શેહેરને પવિત્ર ગણી બધા દેશમાંથી મુસલમાન લોકો ત્યાં હજ (જાતરા) કરવા જાયછે. અહીંયાં મુસલમાની ધર્મની મુખ્ય મસીદ છે તેમાં બીજા ધર્મના લોકને પેસવા દેતા નથી.

મદીના—એમાં મહમદ પેગંબર ઈ૦ સ૦ ૬૩૨ માં મરણ પામ્યો હતો, તેથી એની કબર છે. ઈ૦ સ૦ ૬૨૨ માં મહમદ મક્કેથી નાસીને આ શેહેરમાં આવ્યો ત્યારથી તેનો હીજરી સન ચાલુ થયો ગણાયછે.

જીદ્દા—એ રાતા સમુદ્ર ઉપર મોટું બંદરછે

મસ્કત—એ અગ્ની ખુણામાં મોટું બંદરછે. ત્યાંથી દાડમ વગેરે મેવા આવે છે.

મોખા—એમાં ઘણો સારો બુન થાય છે.

એડન બંદર—એ અંગ્રેજ સરકારને તાબે છે ત્યાં આગળ ઇંગ્લાંડથી અને હિંદુસ્તાનથી જતાં આવતાં આગબોટો ઊતારો કરે છે.

મુખ્ય પર્વત—હોરેબ અને સીનાઇ.

મુખ્ય અખાત--અરબી અખાત એ અરબસ્તાન તથા આફ્રિકાની વચ્ચેછે.

મુખ્ય સામુદ્રધુની—બાબલમાંડબની સ મુદ્રધુની એ અરબી અખાત અને હિન્દી મહાસાગરને જોડે છે

સુવેઝની સામુદ્રધુની—એ ભૂમધ્ય સમુદ્ર અને અરબી અખાતને જોડે છે.

મુખ્ય ભૂશીર—રાસલહદ એ અરબસ્તાનનું પૂર્વ બિંદુ છે.

મુખ્ય બેટ—બેહેરીંગ એની આસપાસના દરિઆમાં મોતી પાકે છે માટે પ્રખ્યાત છે, બીજો માસેરા.

આ દેશ મોટો છે ખરો પણ દરિઆ કિનારાપરની જમીન ફળદ્રુપ છે. મધ્ય ભાગમાં મોટાં મોટાં રેતીનાં રણ અને ડુંગરી પ્રદેશ છે. આ દેશના લોકોને આરબ કહે છે. તેઓ આરબી ભાષા બોલે છે અને મુસલમાની ધર્મ પાળે છે. તેઓ ઘોડાની સ્વારી કરવામાં અને હથીઆર વાપરવામાં ઘણા બહાદુર અને ચાલાક છે. પરોણાની ચાકરી કરવામાં તેઓ ઘણા સભ્ય અને દયાળુ છે તેઓમાં કેટલાક ખેતી કરે છે. કેટલાક તો ટોળીઓબંધ તેમનાં ઢોર ઢાંક સાથે લેઇ એક સ્થળેથી બીજે

સ્થળે જઈ તંબુ નાખી ભટકતા ફરેછે. ને લાગ ફાવ્યો કે વેપારીઓના કાફલાને લૂટેછે, તે દરેક ટોળીને માથે એકેકો સરદાર હોયછે. તેને શેખ, શેરીફ, ઇમામ કે અમીર કહે છે.

મુખ્ય વેપારની જણસો—આ દેશમાં ઘોડા ઘણાજ સારા થાય છે. તેઓ દોડવામાં ઘણા ચપળ હોય છે ઊંટ અને સાંઢણીઓ પણ સારી થાય છે. એ શિવાય ખુન ને ઘણાં જાતના ગુંદર.

## તુર્કસ્તાન.

મુખ્ય શેહેર - અલેપો એ રાજધાની.

સ્મિર્ના—એ યુરોપના વેપારનું મથક છે.

બગદાદ—એ તૈગ્રીસ નદી ઉપર એમાં ખલીફ એટલે મુશલમાની ધર્મના મુખ્યની રાજધાની હતી.

બસરા—એ યુફ્રેતીસ અને તૈગ્રીસના સંગમ ઉપર વેપારનું મુખ્ય ઠેકાણું એની પાસેના ઇરાની અખાતમાં સાચાં મોતી પાકેછે.

જેરૂશલેમ— એ શેહેરને ખ્રીસ્તી લોકો ઘણું પવિત્ર ગણે છે તેથી વરસો વરસ હજારો ગાઉથી ખ્રીસ્તી લોકો અહીં જાત્રા કરવા આવેછે. યાહુદી લોકોએ ઇસુખ્રીસ્તને આજ શેહેરમાં શુળીએ ચઢાવ્યો હતો. આ શેહેરમાં આરબ લોકોએ બંધાવેલી ઓમરની મસીદ છે તે ઘણી સુંદર ને જોવા લાયક છે. આ મશીદને મક્કાની મશીદ જેટલીજ મુસલમાનો પવિત્ર ગણે છે.

તૈગ્રિસ નદી ઉપરનું નિનેવ અને યુફ્રેતીસ નદી ઉપરનું બાબિલન એ પૂર્વે આશિરિઆના રાજ્યની રાજધાનીનાં શેહેરો હતાં. એ શેહેરના નેતાસ નામના રાજાએ ભરત

ખંડ જીતી લીધો હતો એવું કહેવાય છે. નેનસની રાણી સેમિરામિસે બાબીલન શેહેરની શોભા ઘણી વધારી હતી એ શેહેરની શોભાનું વર્ણન હીરોડોટસે નીચે પ્રમાણે કરેલું છે.

બાબીલન શેહેર યુફ્રેતીસ નદીના બંને કાંઠાપર બાંધેલું હતું, અને નદીપર પૂલ બાંધીને શેહેરના બંને ભાગો જોડી લીધા હતા. ઘરો ત્રણ ચાર માળનાં અને શેરીઓ સીધી હતી, શેહેરને ફરતો મોટો કોટ અને ઉંડી ખાઇ હતી. શેહેરમાં જવા આવવાને પીતળના સો દરવાજા હતા, કિલ્લાની ભીંત ૩૬૫ ફૂટ ઊંચી હતી અને ૨૭ ગાડીઓ સાથે જાય એવી જાડી હતી, એમાં ૯૦ લાખ માણસની વસ્તી હતી. એમાં ઈ૦ સ૦ પૂર્વે ૩૨૩ માં યુનાન દેશનો સિકંદર બાદશાહ મરણ પામ્યો હતો. એ શેહેર હાલ ઉજડ થઇ ગયું છે. પણ તેની જુની કીર્તી પ્રમાણે જોવા લાયક જુનાં ખંડેરો ઘણાં છે તે ઠેકાણે હાલ હીલાહ કરીને શેહેર છે.

મુખ્ય પર્વત કોકેસસ એ ઇશાન ખુણામાં અને તોરસ મધ્ય ભાગમાં છે.

મુખ્ય નદીઓ—યુફ્રેતીસ અને તૈગ્રીસ એ બંને તોરસ પર્વતમાંથી નીકળીને બસરા આગળ ભેગી થઇ દક્ષિણમાં ઇરાની અખાતને મળે છે.

જાર્ડન નદી—એ મૃત સરોવરને મળે છે.

મુખ્ય સરોવર—વ્હાન સરોવર, એ કુરદીસ્તાનમાં વ્હાન શેહેરની પાસે; અને મૃત સરોવર, એ પાલેસ્ટાઇનમાં છે. એમાં માછલાં જીવતાં નથી અને કીનારે ઝાડ પણ થતાં નથી.

મુખ્ય બેટ---સૈપ્રસ અને રોડસ એ તુર્કસ્તાનની પશ્ચિમે છે.

તુર્કસ્તાનની હવા સુખ કરતો અને જમીન રસાળ છે. આ દેશ પૂર્વે ઘણો નામાંકી હતો. અને જુની દુનિઆના ઇતિહાસમાં પંકાયલા શેહેરો આજ દેશમાં હતાં તેમાંથી કેટલાંકનાં ખંડેરો હાલ જોવામાં આવે છે અને બીજાં છેક નાસ પામ્યાંછે આ દેશના શીરિઆ પ્રાંતની દક્ષિણમાં પાલેસ્ટાઇન છે તેમાં પૂર્વે જયુ એટલે યાહુદી લોકો રેહેતા તેઓ દુનિયાના દરેક ભાગમાં જઇ વસ્યાછે કાચનો શોધ પ્રથમ આ દેશમાં થયો એવું કહેવાયછે આ દેશના લોક તુરક કહેવાય છે, પણ મૂળ મોગલ વંશના છે, તેઓ મુસલમાની ધર્મ પાળેછે. આ યુરોપખંડના તુર્કસ્તાનના સુલતાનને તાબે છે.

મુખ્ય વેપારની જણસો---આ દેશમાં અંગોરા નામનાં બકરાં થાય છે. તેમના વાળની સારી કામળીઓ બને છે એ શિવાય બીજું રેશમી તથા સુતરાઉ કાપડ, ગલીચા, રૂબાર્બ નામની ઔષધી, ઘોડા અને ચામડાં.

## તાતાર દેશ.

આ દેશના હાલ ત્રણ ભાગ છે તેમનાં નામ સ્વતંત્ર તાતાર. ચીનાઇ તાતાર, (અથવા ચીનઇ તાર્તરી) અને રૂશિઅન તાર્તરી.

## સ્વતંત્ર તાતાર.

મુખ્ય શેહેર---બુખારા એ રાજધાની એમાં ૧૬૦૦૦૦ માણસની વસ્તી છે એ શેહેરમાં મુસલમાની ધર્મની પાઠશાળાઓ અને મસીદો ઘણી છે.

બલ્ખ---એ પૂર્વે ઇરાનના રાજ્યની રાજધાનીનું શેહેર હતું પારસી લોકનો પેગંબર જરથોસ્ત, તેણે આજ

શેહેરમાં પોતાનો ધર્મ પ્રગટ કર્યો હતો. વળી કેટલાકના કહેવા પ્રમાણે આ શેહેર એ જરતોસ્ત પેગંબરની જન્મ ભૂમિ ગણાય છે.

ખીવ—એ જીહૂન નદી ઊપર વેપારનું ઠેકાણું છે. અને સમરકંદ એ જુની રાજ્યધાનીનું શેહેર છે.

મુખ્ય પર્વત—હિંદુકુશ એ દક્ષિણ દિશામાં આવેલો છે.

મુખ્ય નદીઓ—જીહૂન (આમુ) અને સિંહૂન એ બંને એરલ સરોવરને મળે છે.

મુખ્ય સરોવર—કાસ્પિયન એ પશ્ચિમ દિશામાં એ આખી પૃથ્વી ઊપર મોટામાં મોટું ખારા પાણીનું સરોવર છે. અને એરલ એ તાતારની ઉત્તરમાં આ બંને સરોવર ઘણાં મોટાં અને તેમનું પાણી ખારૂં તેથી તેઓ કોઇ વખત સમુદ્રમાં ગણાય છે.

આ દેશના લોકને મુગલ અથવા મોગલ કહે છે. તેઓ મુસલમાની ધર્મ પાળે છે. તેમાંના ઘણા ખરા ઘર બાંધી એક સ્થળે રહેતા નથી, પણ આરબોની પેઠે તેમનાં ઘર સાથે લઇને ભટકતા ફરે છે. જંઘીસખાં અને તૈમુર એ બંને દુષ્ટ લુટારાઓ આ દેશના રેહેવાશી હતા, જંઘીસખાંએ હિંદુસ્થાનપર ચઢાઇ કરી સિંધુ નદી આગળ દશ હજાર હિંદુઓને પકડી મારી નાખ્યા હતા અને તૈમુરે ઇ૦ સ૦ ૧૩૯૮ માં હિંદુસ્તાનપર ચઢાઇ કરી દીલ્લી વગેરે ઘણાં શેહેર લુટીને તથા બાળીને લાખો માણસને કતલ કર્યા હતા. એ તૈમુરના વંશના મોગલોએ અંતે હિંદુસ્તાનમાં બાદશાહી ભોગવી તેમાં સૌથી સરસ બાદશાહ અકબર થઇ ગયો.

મુખ્ય વેપારની જણસો—રેશમ, સુતર, રૂ, ઊન, ઢોર, ઘોડા અને ઘેટાંનાં ચામડાં.

## ચીનાઈ તાર્તરી.

મુખ્ય શેહેર—યારકંદ એ એજ નામની નદીને કઠે છે. એમાં એક લાખ માણસની વસ્તીછે ને વેપાર સારો ચાલે છે. અહીં ચીનાઇ ગવર્નરની ગાદી છે.

કાશગર—એમાં મુસલમાન અને ચીના લોકની વસ્તી છે.

મુખ્ય પર્વત—આલ્તાઇ એ રૂશિઆ તથા ચિનાઇ તાર્તરીની વચ્ચે છે.

મુખ્ય નદીઓ—સગેલીઅન અથવા આમુર એ આલ્તાઇ પર્વતમાંથી નીકળીને ઓકોટસ્કના સમુદ્રને મળેછે.

મુખ્ય રણ—આ દેશના દક્ષિણ ભાગમાં ગોબી નામે મોટું રેતીનુ રણ છે. તે ૧૪૦૦ મૈલ લાંબુ અને ૭૦૦ મૈલ પોહોળું છે.

મુખ્ય બેટ—શગેલીઅન પૂર્વ દિશાએ છે.

મુખ્ય દ્વીપકલ્પ—કોરીઆનો દ્વીપકલ્પ.

આ દેશના લોક પણ મોગલ કહેવાય છે. તેઓને એક સ્થળે રેહેવું ગમતું નથી. આ દેશના કેટલાક લોક મુસલમાની ધર્મ પાળેછે. તેઓની ભટકતી ટોળીઓ તેમના ઢોર અને ઘોડા સાથે લઈ જ્યાં ચારો મળે ત્યાં તંબુ નાખી ફરતી ફરેછે. તેઓ ઘણું કરીને દૂધ અને ઘોડાનું માંસ ખાઇને રહે છે. દરેક ટોળીના સરદારને ખાન કહે છે. તે ચીનના બાદશાહને ખંડણી આપે છે. આ દેશના લોકોએ ઇ૦ સ૦ ૧૬૪૪ માં ચીન દેશ જીતી

લીધો ત્યારથી તેઓ ત્યાં રાજ કરેછે આ દેશ ચીનના બાદશાહને તાબે છે.

રૂશિઆનું તાર્તરી—રૂશિઆએ તાતારનો કેટલોક ભાગ જીતી લીધો તેને રૂશિઆનું તાર્તરી કહે છે.

મુખ્ય શેહેર—તાશ્કંદ.

## રૂશિઆ દેશ.

આ દેશને સૈબીરિઆ પણ કહેછે. આ દેશ એશિઆ ખંડના બધા દેશો કરતાં લંબાઇ પહોળાઇમાં મોટો છે. પણ તેના પ્રમાણમાં વસ્તી ઘણી થોડીછે એના બે ભાગ છે પૂર્વ સૈબીરિઆ અને પશ્ચિમ સૈબીરિઆ.

મુખ્ય શેહેર—ટોબોલસ્ક એ પશ્ચિમ સૈબીરિઆની રાજધાની ઓબીને મળનારી ટોબોલસ્ક નદી ઉપર. એ માં એટલી બધી ટાઢ પડેછે કે પારો પણ ઠરી જાયછે.

ઇર્કુત્સ્ક—એ પૂર્વ સૈબીરિઆની રાજધાની લીના નદી ઊપર એમાં પણ ટાઢ ઘણીજ પડેછે.

મુખ્ય પર્વત— આલ્તાઇ પર્વત, એ સૈબીરિઆને ચીનાઇ તાર્તરીની વચ્ચે છે. યુરલ પર્વત પશ્ચિમે છે. એ બંને પર્વતમાંથી સોનું રૂપું નીકળે છે.

મુખ્ય નદીઓ— ઓબી, એનીસી અને લીના એ ત્રણે આલ્તાઇ પર્વતમાંથી નીકળીને ઉત્તર મહાસાગરને મળેછે.

મુખ્ય અખાત—ઓબીનું અખાત ઊત્તર મહાસાગરમાં છે. અને અનાદીરનું અખાત પાસિફિક મહાસાગરમાં છે.

મુખ્ય સરોવર—બેકલ એના જેવું મીઠા પાણીનું સરોવર કોઇ નથી; બીજું બલ્કસ નૂરસમાં છે.

મુખ્ય ભૂશિર——પૂર્વ ભૂશિર એ છેક પૂર્વમાં છે. લોપાટકા એ કામસ્કાટકાની દક્ષિણે છે, અને સેવેરો ઉત્તરે છે.

આ દેશમાં કેટલાક દિવસ સુધી સૂરજ ઊગતો નથી તેથી રાત બહુ લાંબી હોય છે. ઘણી ટાઢ અને બરફ પડે છે. તેથી જમીનમાં કંઇ પાકતું નથી. શિઆળામાં જ્યારે ઘણી ટાઢ પડે છે ત્યારે લોકો ભોંયમાં ભોંયરાં કરીને રહે છે ચામડાના ડગલા પેહેરે છે ને તાપવાને દેવતા રાખે છે. આ દેશમાં લોકો ઘણા જંગલી ને અભણ છે, તેમને રૂશ અથવા રૂશિઅન કહે છે. તેઓ રૂશિઅન ભાષા બોલે છે. આ દેશમાં કેટલાક ગ્રિક ધર્મ પાળે છે. કેટલાક મુસલમાની ધર્મ પાળે છે. અને કેટલાક મૂર્તી પૂજક છે. આ દેશપર યુરોપના રૂશિઆના બાદશાહનો અમલ ચાલે છે. તેને ઝાર કહે છે.

મુખ્ય વેપારની જણસો—— સોનું રૂપુ તથા જનાવરના વાળ.

## જાપાન.

ચાર બેટ મળીને જાપાન દેશ થયો છે, તેમાં નિફોન અને જેસ્સો એ બે મુખ્ય છે.

મુખ્ય શેહેર——જેડો, એ રાજધાની નિફોન બેટમાં છે, એમાં ૨૦ લાખ માણસની વસ્તી છે.

મિઆકો——એ અસલની રાજધાની એમાં વેપારના કારખાનાં છે.

નાગાસાકી——એ મુખ્ય બંદર છે.

સંગારની સામુદ્રધુની——નિફોન અને યસોની વચ્ચે છે.

આ દેશના લોકને જાપાની કહે છે તેઓ રૂપમાં અને રીત ભાતમાં તેમના પડોશી ચીના લોકને મળતા

આવે છે. પણ કેટલીક બાબતમાં ચીના લોકને ટક્કર મારે એવા છે. તેઓ વિદ્યા તથા કળામાં ઘણા કુશળ છે. તરવાર, ચીનાઇ વાસણ, અને રોગાનદાર સામાન એ લોકો સારો બનાવે છે. આ દેશ રસાળ છે, એટલુંજ નહીં, પણ એમાં સોનું, રૂપુ, અને ત્રાંબુ એ ધાતુઓની જબરી ખાણો છે. આ દેશના લોક બૌદ્ધ ધર્મ પાળે છે. તેઓ ઘણા ચાલાક અને સાહસિક છે. એશિઆખંડના બીજા દેશના લોક કરતાં તેઓ ઘણા હુંશિઆર છે.

મુખ્ય વેપારની જણસો — સોનું, રૂપુ, કપુર, રેશમી તથા સુતરાઉ કાપડ, ચીનાઇ વાસણ, અને રોગાનદાર સામાન.

## ચીન દેશ.

મુખ્ય શેહેર— પેકીન, એ ઉત્તર દિશામાં પીહો નદી ઉપર છે તેમાં ૨૦,૦૦૦૦૦(વીસ લાખ) માણસની વસ્તી છે. ચીનાઈ તાતૂરીના મોગલ લોકોએ ૨૬૨ વરસ ઉપર ચીન દેશ જીતી લીધો ત્યારથી એ શેહેરમાં રાજધાની થઇ છે. એના બે ભાગ પડેલા છે. ઉત્તર ભાગમાં મોગલ લોક રહેછે અને દક્ષિણ ભાગમાં ચીના લોક રહેછે આ શેહેરમાં ચોપડીઓ છાપવાનો ને વેચવાનો ભારે વેપાર ચાલે છે.

નાનકિન—યાંગસિકયાંગ નદી ઉપર એ પેહેલાં રાજધાનીનું શેહેર હતું. તેમાં ૧૨૦૦૦૦૦ (બાર લાખ માણસની વસ્તી છે. તેમાં રેશમ, સાટીન, કાગળ અને સા[illegible] બનાવવાનાં કારખાનાં છે.

કંતાન—એ કંતાન નદી ઉપર દક્ષિણમાં મોટું બંદર છે એ બંદરપર હિંદુસ્તાનમાંથી અફીણ ચીન દેશમાં જાય છે. અને ચા, રેશમ, ચીનાઇ માટીનાં વાસણ અને

ચાંદી વગેરે કીમતી ધાતુ પર મુલક જાય છે. એ શેહેરમાં જગ્યાની તંગાસને લીધે ઘણા લોકો નદીની અંદર વહાણ કે હોડીમાં ઘર કરી રહેલા છે તેથી નદીમાં જાણે શેહેર વસેલું હોય એમ લાગે છે. એ શેહેરમાં આસરે ૧૫૦૦૦૦૦ (પંદર લાખ) માણસની વસ્તી છે.

કીંગ ટો શીચાંગ—એમાં ચીનાઇ માટીનાં વાસણ બનાવવાનાં મોટાં કારખાનાં છે. ત્યાં ૫૦૦ ભઠ્ઠીઓ રોજ બળ્યાં કરે છે. એમાં ૧૦૦૦૦૦૦ (દશ લાખ) માણસની વસ્તી છે.

મુખ્ય પર્વત—થિઅન શાન

મુખ્ય નદીઓ—હોયાંગહો અને યાંગસિક્યાંગ એ બંને પાસિફિક મહાસાગરને મળે છે.

મુખ્ય બેટ—ફોરમોસા, હેનાન, લુચ્ચુ, હાંગકાં બેટ એ કંતાન નદીના મુખ આગળ તે અંગ્રેજ સરકારને તાબે છે.

પૃથ્વી ઉપરના બધા દેશો કરતાં આ દેશમાં વસ્તી ઘણી છે. આખી પૃથ્વી ઉપર જે વસ્તી છે તેનો ત્રીજો ભાગ એટલે આશરે ૩૫૦૦૦૦૦૦૦ (પાંત્રીસ કરોડ માણસની વસ્તી ચીનમાંજ છે.

મુખ્ય વેપારની જણસો—ચા, ખાંડ, સાકર, રેશમ ચાંદી, કપુર, મનોહર રેશમી કાપડ, સુતરાઉ કાપડ, રમકડાં, ચીનાઈ વાસણ, મખમલ, સાટીન, કાગળની અને રેશમની છત્રીઓ, ફટાકાની પેટીઓ ઇત્યાદિ.

## ટિબેટ.

આ દેશના બે ભાગ છે. એકનું નામ ચીનાઇ ટિબેટ અને બીજાનું નામ સ્વતંત્ર ટિબેટ.

મુખ્ય શેહેર--લાસા, એ ચીનાઈ ટિબેટની રાજધાની સાંપુ નદી ઊપર છે તેમાં બૌદ્ધ ધર્મનો મુખ્ય આચાર્ય માહાલામાં રહેછે, તેથી બાદ્ધ ધર્મનું પવિત્ર ધામ ગણાય છે. એશિયા ખંડના જે જે દેશોમાં બૌદ્ધ ધર્મ ચાલેછે ત્યાંથી હજારો લોક આ દેશમાં જાત્રા કરવા આવે છે.

લાડક અથવા લેહ--- એ સ્વતંત્ર ટિબેટની રાજધાની.

મુખ્ય પર્વત--હિમાલય, એ ટિબેટ તથા હિંદુસ્તાનની વચ્ચે છે.

કૈલાસ---એ ટિબેટની ઉત્તરે છે.

મુખ્ય નદીઓ---સિંધુ, એ સ્વતંત્ર ટિબેટના પહાડમાંથી નીકળીને હિંદુસ્તાનમાં થઈ આરબી સમુદ્રને મળે છે.

બ્રહ્મપુત્ર---ચીનાઇ ટિબેટના પહાડમાંથી નીકળીને હિંદુસ્તાનમાં આવી બંગાળાના ઊપસાગરને મળે છે.

મુખ્ય સરોવર---ટેચ્રીનોર, માન સરોવર, રાવણહૃદ અને પાલટી.

આ દેશના લોકને ટિબેટી કહેછે. તેઓ ઘણું કરીને આપણા દેશના ભરવાડની પેઠે ભટકતા ફરેછે. આ દેશના લોકમાં જાતી ભેદ નથી. તેઓમાં ચાર પાંચ ભાઈ વચ્ચે એક બાઇરી પરણુવાનો ચાલ છે. તેમની રીતભાત તેમના પાડોશી ચીનાઇ તાર્તારીના તાતાર લોક જેવી છે તેઓ બૌદ્ધ ધર્મ પાળે છે કૈલાસ અને હિમાલય વિષે વારંવાર આપણા હિંદુલોક બોલે છે તે આજ દેશમાં છે. આ દેશ પર ચીનના બાદશાહની સત્તા છે.

મુખ્ય વેપારની જણુસો---આ દેશના બેટાંના વાળ લાંબા ને રેશમ જેવા સુંવાળા છે. તેથી ઉન એ મુખ્ય

વપારની જાણુસ થઈ પડી છે. આ દેશનું બધું ઊન કાશ્મી
ર જાય છે. ત્યાં તેની સરસ શાળો બનાવેછે. આ દેશમાં
કસ્તુરી નીકળેછે. એ શિવાય અહીં સિંધવની અને સુરા
ખારની પણ ખાણો છે.

## શિઆમ.

મુખ્ય શેહેર—બાંકાક, એ રાજધાની મીનામ નદીને
કાંઠેછે. તેમાં ચાર લાખ માણુસની વસ્તી છે. પણ અરધો
ભાગ તો ચીના લોકનો છે. મીનામ નદી શેહેરની વચોવ
ચ વહેછે. તેથી શેહેરના બે ભાગ પડેલા છે. ઘણા ખરા
લોક નદીમાં વાંસના ત્રાપા બાંધી તેમાં રહેછે. આ શેહે
રમાં વેપાર સારો ચાલે છે.

મુખ્ય નદી—મિનામ અને કેમ્બોઝા સિઆમના
અખાતને મળે છે.

મુખ્ય અખાત—શિઆમનું અખાત એ દક્ષિણ
દેશમાં છે. ને ટાનકીનનું સિઆમની પૂર્વે.

મુખ્ય સામુદ્રધુની—મલાક્કાની સામુદ્રધુની મલાયા
અને સુમાત્રાની વચ્ચે છે.

મુખ્ય દ્વીપકલ્પ—મલાયાનો દ્વીપકલ્પ છે. આ દ્વીપ
કલ્પના લોક મલાઇ તેઓ મુસલમાની ધર્મ પાળે છે.

મુખ્ય સંયોગી ભૂમિ—ક્રાનો સંયોગી ભૂમિ એ
શિયામ અને મલાયાના દ્વીપકલ્પની વચ્ચેછે.

મુખ્ય ભૂશિર—રોમાન્યા મલાયાનો દક્ષિણ બીંદુ.

આ દેશના લોકને શિઆમી કહે છે તેઓ બૌદ્ધ ધર્મ
પાળેછે. આ દેશની જમીનમાંથી રત્ન નીકળે છે. વળી
અહીંના હાથી ઘણા શોભાયમાન અને અક્કલ વાળાછે.

# બ્રહ્મ દેશ.

એમાં આસામ, આરાકાન, પેગુ, મારટાબાન અને ટેન્હાય એ પ્રાંતો અંગ્રેજ સરકારને તાબે છે. તેનાં મુખ્ય શેહેર નીચે પ્રમાણે.

રંગુન—એ ઇરાવતીને કાંઠે છે,

આરાકાન—એ આરાકાન નદી ઉપર.

મારટાબાન—એ મારટાબાનના અખાત ઉપર.

ઉપલા પ્રાંતો શિવાય બાકીનો મુલક બ્રહ્મદેશના રાજાને તાબે છે તેનાં મુખ્ય શેહેર નીચે પ્રમાણે:--

મુખ્ય શેહેર—આવા એ રાજધાની ઇરાવતીને કાંઠે છે. તેમાં એક લાખ માણસની વસ્તી છે.

અમરપૂર—એ જુની રાજધાનીનું શેહેર ઇરાવતીને કાંઠે એમાં પણ એક લાખ માણસની વસ્તીછે.

મુખ્ય નદી—ઇરાવતી અને સાલપીન એ બંગાળાના ઉપસાગરને મળે છે.

મુખ્ય અખાત—મારટાબાનનું અખાત એ બ્રહ્મદેશની દક્ષિણે છે.

મુખ્ય ભૂશિર—નીગ્રેસ, એ નૈરત્ય કોણમાં છે.

આ દેશના લોકને બ્રહ્મી લોક કહે છે. તેઓ બૌદ્ધ ધર્મ પાળે છે.

મુખ્ય વેપારની જણસો—સાગનાં લાકડાં.

## પ્રકરણ ૪ થું

# હિંદુસ્તાન.

મૂળનામ—આ દેશનું મૂળનામ આર્યાવર્ત હતું તેનો અર્થ એકે (આર્ય એટલે શ્રેષ્ટ લોક અને આવર્ત એટલે સ્થળ) શ્રેષ્ટ લોકનું સ્થળ પણ પાછળથી ભરત કરીને કોઇ પ્રતાપી રાજા થઇ ગયો, તેના નામ ઉપરથી આખા દેશનું નામ ભરતખંડ પડયું. હિંદુસ્તાન એ નામ તો આ દેશને મુસલમાનોએ આપેલું જણાય છે, કારણ કે હિંદુસ્તાનએ ફારશી ભાષાનો શબ્દ છે. તેનો અર્થ એ કે ( હિંદુ એટલે કાળા અને સ્તાન એટલે દેશ ) કાળા લોકનો દેશ.

કાસ્મીરથી તે હેઠ કન્યાકુમારી ભૂશિર સુધી હિંદુસ્તાનની લંબાઇ ૧૯૦૦ મૈલ અને સિંધુ નદીથી તે બ્રહ્મપુત્રા નદી સુધી પહોળાઇ ૧૫૦૦ મૈલછે.

એશિઆ ખંડમાં સર્વથી વધારે વસ્તી વાળો દેશ ચીન, અને તેથી ઊતરતો આ હિંદુસ્તાન છે. એમાં (૨૫) કરોડ માણસની વસ્તી છે.

**હિંદુસ્તાનની સીમા** ઊત્તરમાં હિમાલય પર્વત અને તેની પેલીપાર ટિબેટ; પૂર્વમાં બ્રહ્મદેશ અને બંગાળાનો ઉપસાગર; અને પશ્ચિમે અફગાનીસ્તાન, બલુચી સ્તાન, અને આરબી સમુદ્ર છે. દક્ષિણે હીંદી મહાસાગર.

### હિંદુસ્તાનના મુખ્ય પર્વત.

૧ હિમાલય—(હિમ એટલે બરફ આલય એટલે બર

ફની જગ્યા ) આ પર્વત આખી દુનિઆમાં સહુથી ઉંચા માં ઉંચો પર્વત છે. તેથી તેને ગિરીરાય એટલે પર્વતનો રાજા કહેછે તે પાંચ મૈલ ઉંચો છે, આ પર્વત હિંદુસ્તાનની ઉત્તરમાં એક મોટા કોટની પેઠે આવી રહેલો છે.

૨ હિંદુકુશ—હિંદુસ્તાનની વાયવ્ય દિશાએ.

૩ કર્કોરામ—કાશ્મીરની ઉત્તરે.

૪ શિવાલિક પહાડ—નેપાલ ને ભૂતાનની દક્ષિણે.

૫ સુલેમાન—પંજાબની પશ્ચિમે.

૬ હાલા—સિંધ પ્રાંતની પશ્ચિમે.

૭ અરેવલી—રજપૂતાનામાં.

૮ આબુનો પાહાડ—અરેવલી પર્વતની દક્ષિણે.

૯ વિંધ્યા—મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં નર્મદા નદીની ઉત્તરે

૧૦ સાતપુડા—મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં નર્મદા અને તાપી નદી વચ્ચે.

૧૦ સંહ્યાદ્રી અથવા પશ્ચિમઘાટ—હિંદુસ્તાનના પશ્ચિમ કિનારે તાપી નદીથી તે કોમોરિન ભૂશિર સુધી.

૧૧ પૂર્વઘાટ—હિંદુસ્તાનના પૂર્વ કિનારે મહા નદીથી તે કોમોરિન ભૂશિર સુધી.

૧૨ નિલગરિ—મ્હૈસોર પ્રાંતની દક્ષિણે.

## હિંદુસ્તાનના મુખ્ય બેટ.

૧ મુંબઇ } હિંદુસ્તાનની પશ્ચિમે અરબી
૨ સાલસેટ (સાષ્ટી) } સમુદ્રમાં.

૩ લક્ષદ્વિપ } હિંદુસ્તાનની નૈરૂત્ય દિશાએ
૪ માલદીવ બેટો } હિંદી મહાસાગરમાં

૫ સીલોન ( લંકા )—હિંદુસ્તાનની દક્ષિણે હિંદી મહાસાગરમાં

૬ આન્ડામન બેટો } હિંદુસ્તાનની પૂર્વે બંગાળાના
૭ નિકોબાર બેટો } ઉપસાગરમાં.

૬ મગર્વી બેટો—બ્રિટિશ બરમાની પશ્ચિમે બંગાળા ના ઉપસાગરમાં.

**કાઠીઆવાડ દ્વીપકલ્પ—હિંદુસ્તાનની** પશ્ચિમે કચ્છ અને ખંભાતની વચ્ચે.

## મુખ્ય ભૂશિર.

૧ દીવ—કાઠિઆવાડની દક્ષિણે.

૨ કોમોરીન—હિંદુસ્તાનની દક્ષિણે.

૩ કોલમીયર—હિંદુસ્તાનની અગ્નિ દિશાએ.

૪ પાલમાઇરા—હિંદુસ્તાનની પૂર્વ.

૫ નીગ્રેસ—બ્રિટિશ બરમાની પશ્ચિમે.

## હિંદુસ્તાનના કિનારા.

૧ મળબાર કિનારો—હિંદુસ્તાનની નૈરૂત્ય દિશાએ.

૨ કોરોમોન્ડલ કિનારો—હિંદુસ્તાનની અગ્નિ દિશાએ

## મુખ્ય સરોવર.

૧ વલર—કાશ્મીરમાં.

૨ મન્ચર—સિંધ પ્રાંતમાં.

૩ સમ્ભર } રજપૂતાનામાં
૪ સર }

૫ ચિલ્કા } હિંદુસ્તાનના પૂર્વ કિનારાપર.
૬ પુલીકત }

## હિંદુસ્તાનના સમુદ્ર અને અખાત.

૧ આરબી સમુદ્ર—હિંદુસ્તાનની પશ્ચિમે.

૨ કચ્છનો અખાત—કાઠીઆવાડ દ્વીપકલ્પની વાય વ્ય દિશાએ.

૩ ખંભાતનો અખાત—કાઠીઆવાડ દ્વીપકલ્પની પૂર્વ દિશાએ.

૪ મનારનો અખાત—હિંદુસ્તાન અને સીલોનની વચ્ચે.

૫ બંગાળાનો ઉપસાગર—હિંદુસ્તાનની પૂર્વ.

## સામુદ્રધુનિ.

પાકની સામુદ્રધુનિ—હિંદુસ્તાન અને સીલોનની વચ્ચે

## હિંદુસ્તાનની મુખ્ય નદીઓ.

નદિઓ—સિંધુ, નર્મદા, તાપી, મહી, સાબરમતી, ગંગા, જમના, બ્રહ્મપુત્રા, સુવરણરેખા, વૈતરણી, ગોદાવરી, મહાનદી, કૃષ્ણા, પન્નાર, પનાર, દક્ષિણ પનાર, કાવેરી.

બ્રહ્મપુત્રા—એ ચિનાઈ ટિબેટના પહાડમાંથી નીકળીને બંગાળાના ઉપસાગરને મળે છે.

સિંધુ અથવા અટક—એ સ્વતંત્ર ટિબેટના પહાડમાંથી નીકળીને કાસ્મીર, પંજાબ અને સિંધ પ્રાંતમાં થઈને કરાંચી આગળ આરબી સમુદ્રને મળે છે.

સિંધુને મળનારી નદીઓ પાંચછે—જેલમ, ચીનાબ, રવી, ચીનાબ, અને સતલજ.

ગંગા—એ હિમાલય પર્વતમાંથી નીકળીને બંગાળાના ઉપસાગરને મળે છે.

ગંગાને મળનારી નદીઓ—જમના, રામગંગા, ગોમતી, ગોગ્રા, ગંડ. સોન, ગંડકી ને કુસી.

જમના—એ હિમાલય પર્વતમાંથી નીકળીને પ્રયાગ આગળ ગંગાને મળે છે.

જમનાને મળનારી નદીઓ—ચંબલ, બેતવા.

મહાનદી, સાતપુડામાંથી નીકળી બંગાળાના ઉપસાગરને મળેછે.

ગોદાવરી—નાશક આગળ સંહ્યાદ્રીમાંથી નીકળી નીઝામના રાજ્યની ઊત્તરમાં થઇને બંગાળાના ઊપસાગરને મળે છે.

ગોદાવરીને મળનારી નદીઓ—વૈનગંગા, વરધા, પૈનગંગા, મંજેરા.

કૃષ્ણા—સંહ્યાદ્રીમાંથી નીકળી નિઝામના રાજ્યની દક્ષિણમાં થઇને બંગાળાના ઊપસાગરને મળેછે.

કૃષ્ણાને મળનારી નદીઓ—ભીમા, તુંગભદ્રા.

સુવરણરેખા, બ્રાહ્મણી, વૈતરણી, એ ત્રણ છોટાનાગપુર આગળથી નીકળી બંગાળાના ઉપસાગરને મળેછે.

પનાર, પલાર અને દક્ષિણ પનાર નદી—દક્ષિણમાં માહીસોર અને કર્ણાટક પ્રાંતમાં વહીને બંગાળાના ઉપસાગરને મળેછે.

કાવેરી—સંહ્યાદ્રીમાંથી નીકળી મ્હૈસુર અને કર્ણાટક પ્રાંતમાં થઇને બંગાળાના ઉપસાગરને મળેછે.

નર્મદા અને તાપી—એ બંને સાતપુડામાંથી નીકળીને ખંભાતના અખાતને મળેછે.

મહી—માળવાના પહાડમાંથી નીકળીને ખંભાતના અખાતને મળે છે.

સાબરમતી—મહીકાંઠાના ઉત્તરના પહાડમાંથી નીકળીને ખંભાતના અખાતને મળેછે.

અરબી સમુદ્રને મળનારી નદી—સિંધુ.

ખંભાતના અખાતને મળનારી નદીઓ—નર્મદા, તાપી, મહી, સાબરમતી.

બંગાળાના ઊપસાગરને મળનારી નદીઓ—બ્રહ્મપુત્રા, ગંગા, હુગલી, સુવર્ણરેખા, બ્રાહ્મણી, વૈતરણી, મહાનદી, ગોદાવરી, કૃષ્ણા, પનાર, પલાર, દક્ષિણપનાર, કાવેરી.

આ દેશના ત્રણ ભાગ કરેલા છે. ઉત્તર હિંદુસ્તાન, મધ્ય હિંદુસ્તાન, અને દક્ષિણ હિંદુસ્તાન અથવા દખણ.

ઉત્તર હિંદુસ્તાન—હિમાલય પર્વત અને શિવાલીક પહાડની વચ્ચે છે.

મધ્ય હિંદુસ્તાન—શિવાલીક પહાડ અને નર્મદા નદીની વચ્ચે છે.

દક્ષિણ હિંદુસ્તાન—નર્મદા નદીની દક્ષિણનો બધો ભાગ તેને દક્ષિણ હિંદુસ્તાન કહે છે.

ઊત્તર હિંદુસ્તાનમાં ૩ પ્રાંત છે.

કાશ્મીર—કાશ્મીર અથવા શ્રીનગર જેલમ નદી ઉપર.

નેપાલ—ખટમંડુ.

ભૂતાન—ટયાસિટયુડન.

## મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં ૧૪ પ્રાંત છે.

| પ્રાંત | મુખ્ય શેહેર. |
|---|---|
| બંગાળા | કલકત્તા, હુગલી નદી ઊપર; ઢાકા ને મુરશીદાબાદ, અને પ્લાસી. |
| બહાર | પટણા ને મોંગીર એ બને ભાગીરથીને કાંઠે છે તેમાં પટણા એ અફીણ ને ગળીના વેપારનું મુખ્ય સ્થળ છે. એ શિવાય ભાગલપોર. દીનાપોર. બક્ષર, રાજમહાલ. |
| અલાહબાદ | પ્રયાગ એ ગંગા અને જમુના નદીના સંગમ ઊપર, અને કાશી ગંગાને કિનારે, તે આખા હિંદુસ્તાનમાં પવિત્ર તીર્થ જણાય છે. અને સંસ્કૃત ભાષાના પંડિતોનું મુખ્ય સ્થળ છે. એમાં કાશાવિ |

અન્નપૂર્ણ મહાદેવનું દેહેરૂં છે. આ શેહેરમાં દેવળ ઘણાં સાંકડાં છે.

મીરજાપુર—રૂના વેપારનું મથક છે. એ શિવાય ચુનાર, કલિંજર અને જુઆનપુર.

અયોધ્યા........અમાનોર—ગોમતી નદીને કાંઠે.

અયોધ્યા—એ સર્યુ અથવા ગોગ્રા નદીને કાંઠે, એમાં રામચંદ્રનો જન્મ થવાને લીધે પવિત્ર ગણાય છે. અને ફૈઝાબાદ.

દીલ્લી...........દીલ્લી જમનાને કિનારે, એ આગળ મુસલમાન રાજાઓના વખતમાં હિંદુસ્તાનની રાજધાની હતી, તેથી એમાં મસ્જીદો અને મીનારા જોવા લાયક છે, તેમાં મુખ્યત્વે કરીને બાદશાહી મેહેલ ખરેખરે જોવા લાયક છે, તે સર્વ ઇમારતોથી ઘણો ઊંચો છે. તે ૧૦૦૦ યાર્ડ લાંબો ને ૬૦૦ યાર્ડ પહોળો છે. તે બંધાવતાં રૂપીઆ ૧૦૫,૦૦૦,૦૦ ખરચ થયેલો છે શાહાજહાં બાદશાહે કરાવેલું અમુલ્ય મયુરાસન સુવર્ણ હીરા અને રત્નથી જડીત, તે આજ મેહેલમાં હતું. જુમામસ્જીદ કરીને એક મોટી અને સુંદર મસ્જીદ છે. તે આખા હિંદુસ્તાનમાં મુસલમાન લોકને ભક્તિ કરવાનું મુખ્ય સ્થળ છે ગુલામવંશના બાદશાહ કુતુબદીને આઠો એક મીનારો કરાવેલો છે તેને કુતુબ મીનાર કહેછે. તેની ઊંચાઈ ૧૪૩ ફુટ છે તે પેહેલાં ૨૪૨ ફુટ ઊંચો હતો, પણ ઉપરનો કેટલોક ભાગ તુટી

પડથાથી હાલ ૧૧૦ ફુટ રહેલો છે, દીલ્હી શેહેરની ઉત્તરે પાનિપતનું પ્રખ્યાત રણક્ષેત્ર(યુદ્ધનું સ્થળછે,)માહાભારતમાં કહેલુ કોરવ અને પાંડવનું યુદ્ધ એમાં થયું હતું. એ શિવાય મીરત સરહીંદ.

આગ્રા............આગ્રા જમનાને કિનારે, એ અકબર બાદશાહની રાજધાની.

ગ્વાલિઅર——એસિંધીઆ સરકારની રાજધાની. કનોજ અને કાનપુર ગંગાને કિનારે, મથુરાં.

પંજાબ.........લાહોર રવી નદીને કિનારે એ શીખ લોકની રાજધાની.

અમૃતસર——એ શીખ લોકનું પવિત્ર શેહેર અને વેપારનું મથકછે. સીમલા——આ શેહેરની હવા ઘણી થંડી ને સુખ કરતા છે તેથી હિંદુસ્તાનનો ગવર્નર જનરલ ઘણું ખરૂં અહીં રહેછે.

મુલતાન .......મુલતાન ચીનાબ નદી ઊપર, એમાં રેશમી તથા સુતરાઉ કાપડ અને શાલો બને છે આ શેહેરમાં કોહીનૂર (પ્રકાશનો પર્વત એ નામનો કીમતી હીરો અંગ્રેજ સરકારના હાથમાં આવ્યો તે હાલ આપણી મહારાણી વિક્ટોરિઆના મુગટમાં બીરાજેછે

રજપૂતસ્થાન....અજમેર એ અંગ્રેજ સરકારને તાબે છે. એ શિવાય જેપૂર, ઉદેપુર, અને જોધપૂર.

માળવા..........ઉજ્જન નગરી ક્ષીપ્રા નદી ઉપર એમાં પેહેલાં ધર્મ ધુરંધર અને પરદુઃખ ભજંન વિક્રમ રાજાની રાજધાની હતી. તે વિક્રમ રાજાનો સંવત મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં ચાલેછે. તેને આજ ૧૯૪૧ વરસ થયાં.
ઈંદોર—હોલકર સરકારની રાજધાની.

ગુજરાત........અમદાવાદ એ સાબરનતીના પૂર્વ કિનારા ઉપર છે. તે સુલતાન અહમદે ઇ૦ સ૦ ૧૪૧૧ માં વસાવ્યુ હતું. તેમાં ૧૨૦૦૦૦ માણુસની વસ્તી છે. તેને ફરતો મજબુત કિલ્લો છે. મુંબઇથી ઉતરતું ગુજરાતમાં આજ શેહેર છે.

સુરત—તાપી નદીના દક્ષિણ કિનારા પર છે. તે પેહેલાં ઘણું પ્રખ્યાત હતું પણ રેલ આવ્યાથી પડી ભાગ્યું છે. એમાં અંગ્રેજોએ ઇ૦ સ૦ ૧૬૧૨ માં પ્રથમ વેપારની કોઠી ઘાલી હતી.

ભરૂચ—નર્મદાના ઉત્તર કિનારા ઊપરછે,

વડોદરા—એ ગાયકવાડ સરકારની રાજધાની વિશ્વામિત્રી નદી ઉપર એમાં દોઢ લાખ માણુસની વસ્તી છે.

ખંભાત—એ ખંભાતના અખાત ઉપર એ પહેલાં મોટું બંદર હતું. પણ રેલવે થયાથી તે પડી ભાગ્યું છે એમાં નવાબનું રાજ છે.

કચ્છ............ભુજ એ સંવત ૧૬૦૫ માં રાવ શ્રી ખેંગારજીએ વસાવ્યું.
માંડવી બંદર કચ્છના અખાત ઊપર છે.

સિંધ............હેદરાબાદ, ઠઠ્ઠા, એ બંને સિંધુ નદી ઊપર, કરાંચી એ આરબી સમુદ્ર ઊપર મોટું બંદર છે, ઉમરકોટ.

કાઠિઆવાડ......રાજકોટ એમાં પોલિટિકલ એજંટ રહે છે તે અહીંના રાજાઓ ઊપર દેખરેખ રાખે છે.
એ શિવાય ભાવનગર, જુનાગઢ, નવાનગર, પોરબંદર, એ મોટાં શેહેર છે.

## દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં ૮ પ્રાંત છે.

પ્રાંત મુખ્ય શેહેર.

મહારાષ્ટ્ર........પુના, એમાં પહેલાં પેશવા સરકારની રાજધાની હતી.
સતારો, એ મરેઠા લોકના રાજ્યની મૂળ ગાદીનું સ્થળ, માહાબળેશ્વર.

નિઝામનું રાજ્ય..હેદરાબાદ, એ નિઝામ સરકારની રાજધાની કૃષ્ણાને મળનારી મુશી નદી ઊપર છે. એ શિવાય ઔરંગાબાદ, દોલતાબાદ, બેદર, ગોવળકોંડા, સિકંદ્રાબાદ.

ઓઢીયા........કટક, મહા નદી ઊપર અને જગંનાથ,

ઊત્તર સરકાર...મછલીપટ્ટણ અને રાજમંદ્રી, એ શિવાય ગંજામ, વિસાગાપટ્ટણ અને ગંતુર.

મ્હૈસુર..........મ્હૈસુર, એ રાજધાની. અને શ્રી રંગપટ્ટણ, કાવેરી નદીમાંના એક બેટ ઉપર

બાંધેલું છે. તે હૈદર અને ટીપુ સુલતાન ની રાજધાનીનું શેહેર સને ૧૭૯૯ માં અંગ્રેજસરકારને હાથ આવ્યું અને બંગલોર

મલબાર.........કાનાનોર એ શિવાય ટાલીચરી, ને કાલીકટ.

ત્રાવણકોર.......ત્રીવનદ્રામ.

કર્ણાટક.........આર્કોટ એ શિવાય પોંદીચરી, ત્રીચિનાપલી, તંજાવર, મધુરા, ત્રાંકવીબાર, નાગાપટન, કોઇમથુર, તિનવલી.

ઉપર કહેલા પ્રાંતના ૭ ઇલાકા કરેલા છે, તેમનાં નામ. મુંબઈ, મદ્રાસ, બંગાળા, આગ્રા, પંજાબ, અને મધ્યપ્રાંત.

બંગાળા ઇલાકો—એમાં બંગાળા, બહાર, ઓઢીઆ, આસામ અને આરાકાન વગેરે પ્રાંત આવેલા છે. તેઓનાં મુખ્ય શેહેર.

કલકત્તા, મુર્શિદાબાદ, ઢાકા, બર્દવાન, બ્રહ્માનપુર, ચીતગાંવ, શ્રીરામપુર, ચંદ્રનગર, દારજીલીંગ, બહાર, પટણા, મોંગીર, દીનાપુર ભાગળપુર, રાજમહાલ, ગયાજી, બક્ષર, કટક, બાલાસુર, જગંનાથ, આસામ, આરાકાન, રંગુન, મારટાબાન.

આગ્રા ઇલાકો—એમાં આગ્રા, અલાહાબાદ અને અયોધ્યા. એ પ્રાંતો આવેલા છે. અને તેનાં મુખ્ય શેહેરો.

કાશી, આગ્રા, પ્રયાગ, મીરજાપોર, ચુનાર, કલીંજર, કાનપોર, લખનોર, જોનપુર, કનોજ, ગોવાળીઅર, કાલ્પી, ફૈજાબાદ, હરદ્વાર ને શહાજહાનપુર, વગેરે.

પંજાબ ઇલાકો—એમાં પંજાબ, મુલતાન, સતલજ કાંઠાપરનાં સંસ્થાન, અને દીલ્લી વગેરે છે. અને તેનાં મુખ્ય શેહેરો.

લાહોર, મુલતાન, અમૃતસર, પેશાવર, અટક, રાવલપીંડી, ભાવલપુર, લુધીઆના, દીલ્લી, સરહીંદ, મીરત, સહારણપુર, ને પાનીપત.

મધ્ય પ્રાંતો—એમાં મધ્ય પ્રાંતો આવેલાછે. તેનાં મુખ્ય શેહેરો નાગપુર, ઉમરાવતી, ઇલીચપુર, ચાંદા, સંબલપુર, રતનપુર, જબલપુર, હુશીંગાબાદ, મઉ, નીમજ, ભોપાળ, સાગર, રતલામ.

મુંબઇ ઇલાકો—એમાં સિંધ, કચ્છ, ગુજરાત મહારાષ્ટ્ર, અને દક્ષિણ, મહારાષ્ટ્ર, એ પ્રાંત આવેલા છે. અને તેનાં મુખ્ય શેહેરો.

શીકારપુર, હૈદ્રાબાદ, કરાંચી, અમદાવાદ, ખેડા. ભરુચ, સુરત, થાણા ધુળીઆ, અહમદનગર, નાશીક. પુણા, સતારા, સોલાપુર, બેલગામ, ધારવાડ, કલાદગી. હોનાવર, રત્નાગીરી, કોલાબા એ ઉપલા જીલ્લાના મુખ્ય શેહેરો. એ શિવાય ખૈરપુર, ભૂજ, માંડવી, નવાનગર રાજકોટ. જુનાગઢ. ભાવનગર, ખંભાત. વડોદરા, માલેગામ, કોલ્હાપુર, સાંવતવાડી. ગોવા, વગેરે બીજા શેહેરો છે.

મદ્રાસ ઇલાકો—એમાં ઉત્તરસિરકાર. કર્ણાટક, મલબાર. મ્હૈસુર, અને તલંગણ, એ પ્રાંત આવેલા છે. અને તેનાં મુખ્ય શેહેરો.

મદ્રાસ, મછલીપટણ, ચીતુર, ત્રીચીનાપલી, ટાલીચરી, ગંજામ, વીસાગાપટણ, રાજમંદ્રી, ગંતુર. વીજયનગર, પોન્ડીચરી, આર્કાટ, તંજાવર, મદુરા, ત્રાંકવીબાર, વિ

સાખાપટ્ટણ, તીનવલી, બેલારી, કડપા, માંગલોર, કાનાનો ર, કેલીકટ શ્રીરંગપટણ, ત્રિવનદ્રામ, કોઇમથુર.

મુંબઇ ઇલાકાનું મુખ્ય શેહેર—મુંબઇ બેટ, એ આખા હિંદુસ્તાનમાં સર્વથી શ્રેષ્ટ બંદર છે. આ શેહેરનાં ઘરો ઘણાં ઊંચાં, વિશાળ, અને શૌભાયમાન છે. જુદી જુદી જાતના જેટલા લોકો આ શેહેરમાં દીઠામાં આવે છે. તેટલા દુનિઆમાં બીજા કોઇ શેહેરમાં દેખાતા નથી, જેવા કે હિંદુ, પારસી, (ઇરાની) મુસલમાન, અંગ્રેજ, પોર્તુગીઝ, મોગલ, જયુ, સીદી, આરબ, અફગાન, અને ચીના લોક. આ શેહેરનું પાણી પહેલાં ઘણું ખરાબ હતું તેથી સરકારે વિહાર અને તુલસી એ બે સરોવરમાંથી નળને મારગે ઘણું કરીને દરેક ઘરમાં પાણી આપેલું છે.

આ શેહેરના બે ભાગ છે, કોટ અને બહારકોટ, ઘણું કરીને સરકારી આપીસો, મોટા મોટા વેપારીઓની દુકાનો, અને જોવા લાયક મોટાં મોટાં પથરનાં મકાનો કોટમાંજ છે. ટાઉનહાલ (પુરાયલ) આગળ અર્ધચંદ્રાકારની અને એકધારી પથરની મોટી મોટી ઇમારતો ગોળાકારમાં આવી રહેલી છે, તે જોવા લાયક છે. એ શિવાય હાલમાં બીજાં ઘણાં સુશોભીત પથરનાં મકાનો બંધાય છે, ત્યાં આગળ ઊભા રહી જોઇએ, તો જાણે વિલાયતમાંજ ઊભા છીએ એવું લાગે છે. આ શેહેરમાં સુતરાઉ કાપડ વણવાના ઘણા સંચા ચાલે છે.

મુંબઇ ઇલાકાનો ગવરનર અહીં રહે છે, ઇનસાફની મોટી કોરટો પણ અહીંજ છે.

મુંબઇ બેટ પહેલાં પોર્તુગીઝ લોકોના હાથમાં હતો. પણ જયારે ઇંગ્લાંડનો બીજો ચાર્લ્સ રાજા ઇ૦ સ૦ ૧૬૬૨ માં પોર્તુગાલના રાજાની કન્યા કેથેરાઇનને પરણ્યો, ત્યારે

તેને પહેરામણીમાં આ બેટ મળ્યો હતો. હાલ મુંબઈમાં ૬૪૪૪૦૫ માણુસની વસ્તી છે. તેમાં મુખ્યત્વે કરીને પારસી, ભાટીયા, અને ખોજા, પૈસાદાર અને સફરી વેપારીછે.

મુબઇમાં નીચે લખેલી જગ્યાઓ જોવા લાયક છે.

કોટમાં—ટાઉનહાલ, (પૂરાયલ) એલફિસ્ટન સર્કલ ગોદી, ટંકશાળ, કોલાબાની દીવાદાંડી, અને આબઝર વેટરી, (વેદશાળા) યુનીવરસિટીહોલ, રાજાબાઇ ટાવર.

બાહારકોટમાં—ક્રાફર્ડ મારકેટ, રાણીનો બાગ, સંગ્રહસ્થાન, (મ્યુઝીયમ) એલફિસ્ટન કોલેજ, (પાઠશાળા)

મદ્રાસ ઇલાકાનું મુખ્ય શેહેર—મદ્રાસ, એ દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં કારોમાંડલ કિનારા ઉપર મોટું બંદર છે. ઇ૦ સ૦ ૧૬૩૯ માં અંગ્રેજ લોકોએ ફોર્ટસેંટજ્યોર્જ બાંધેલો તેની આસપાસ વસ્તી વધીને એ શેહેર બનેલું છે. એમાં ૪૦૦૦૦૦ ચાર લાખ માણુસની વસ્તી છે.

બંગાળા ઇલાકાનું મુખ્ય શેહેર—કલકત્તા. એ આખા હિંદુસ્તાનની રાજધાની, હુગલી નદી ઉપર અહીં ગવર્નર જનરલ રહે છે, એને વાઇસરાય કે રાજ પ્રતિનિધી કહે છે. ગવર્નર જનરલના હાથ નીચે બીજા ઇલાકાના ગવર્નરો છે. ગોરા લોકનું શેહેર અને કાળા લોકનું શેહેર એવા આ શેહેરના બે ભાગ છે. ગોરા લોકના શેહેરમાં ઘરો શોભાયમાન, અને રસ્તા પહોળા છે, પણ કાળા લોકના શેહેરમાં આશરે ૫૦૦૦૦૦ (પાંચ લાખ) માણુસની વસ્તી છે

આગ્રા ઇલાકાનું મુખ્ય શેહેર——આગ્રા, એ અકબર બાદશાહની રાજધાની જમના નદીને કીનારે છે તે ચાર મૈલ લાંબુ અને તેમાં એક લાખ માણુસની વસ્તી છે. એ શેહેરમાં મોટી મોટી ઇમારતોનાં જુનાં ખંડેર ઘણુ

છે. પણ ઘણી મોટી સુંદર અને જોવા લાયક ઇમારત તાજમેહેલ છે. તે શાહાજહાં બાદશાહે પોતાની રાણી નુરજહાં (દુનિયાના પ્રકાશ) ની યાદગીરી રાખવા માટે ઈ૦ સ૦ ૧૬૪૦ માં બંધાવ્યો હતો. આખી પૃથ્વી ઉપર એના જેવી એકે ઇમારત નથી.

એ તાજમેહેલ બાંધવાનું કામ ( ૨૨ ) વરસ સુધી ચાલ્યું હતું, તેમાં વીશ હજાર માણસ કામે લગાડયાં હતાં તે બાંધવાનો ખરચ આખરે ચાર કરોડ રૂપીઆ થયો હતો.

એ શિવાય અકબર બાદશાહનો મેહેલ, અકબરની કબર, અકબરની મશીદ, અને ઔરંગજેબની મશીદ, એ જોવા લાયક છે.

પંજાબ ઇલાકાનું મુખ્ય શેહેર—લાહોર, એ રવી નદીને કાંઠે છે. એમાં પંજાબ ઇલાકાના લેફ્ટેનેન્ટ ગવર્નર રેહે છે. આ શેહેરમાં દેહેરાં, મશીદો, ને દેવળો વગેરે ઘણી સારી ઇમારતો છે. સને ૧૮૪૯માં આ શેહેર અંગ્રેજ સરકારના હાથમાં આવ્યું. આ શેહેરમાં અકબર બાદશાહનો બંધાવેલો મુગલાઇ મેહેલ જોવા લાયક છે.

મધ્ય પ્રાંત એનું મુખ્ય શેહેર—નાગપુર, આ શેહેરમાં રેશમી કોરનાં ધોતીઆં, પાઘડીઓ, સાડીઓ, કીનખાપ અને છીંટ વગેરે કાપડ ઘણું થાય છે. અહીંનો રાજા વારસ વગર મરી ગયો તેથી સને ૧૮૫૩ માં આ પ્રાંત અંગ્રેજી રાજ્યમાં જોડી નાખ્યો.

## હિંદુસ્તાનની મુખ્ય નદીઓ ઉપરનાં શેહેર.

| | |
|---|---|
| ૧ સિંધુ અથવા અટક નદી ઉપર | પેશાવર, અટક, હેદરાબાદ ને ઠઠ્ઠા, કરાંચી, લારખાના, સક્કર, બક્કર મીથુનકોટ, દેરાઇસ્માલખા, કાલાબાગ, |

| | |
|---|---|
| ઝેલમ ઉપર—કાશ્મીર અથવા શ્રીનગર............ | ૨ |
| રવી ઉપર—લાહોર... ... ... ... ... ... | ૩ |
| બીઆસ—જાલંદર... ... ... ... ... ... | ૪ |
| ચીનાબ ઉપર—મુલતાન ... ... ... ... ... | ૫ |
| સતલજ—લુધીઆના, અલીપાલ... ... ... ... | ૬ |
| બ્રહ્મપુત્રા ઉપર—જમાલપુર, ગોલપારા, વિશ્વનાથ, દરંગ | ૭ |
| ગંગા ઉપર—હરિદ્વાર, કાનપુર, મીરજાપુર, અને કાશી | ૮ |
| ભાગીરથી ઉપર—પટણા, મોંગીર ભાગલપુર અને મુર્શીદાબાદ ... ... ... ... ... ... | ૯ |
| હુગલી ઉપર—કલકત્તા, શ્રીરામપુર. ... ... ... | ૧૦ |
| જમના ઉપર—દીલ્લી, આગ્રા, ગોકુળ અને મથુરાં | ૧૧ |
| ચંબલ ઉપર—ધોળપુર અને કોટા...... ... ... | ૧૨ |
| ગોગ્રા—ફૈઝાબાદ, (અયોધ્યા)... ... ... ... ... | ૧૩ |
| શોણ—દીનાપુર, બક્ષર, રાજગડ...... ... ... | ૧૪ |
| ગોમતી—લખનોર, ફૈઝાબાદ...... ... ... ... | ૧૫ |
| સાબરમતી ઉપર—અમદાવાદ ... ... ... ... | ૧૬ |
| નર્મદા ઉપર—ભરૂચ, મંડળેશ્વર અને જબલપુર... | ૧૭ |
| તાપી ઉપર—સુરત, રાંદેર અને બ્રહ્માનપુર ... ... | ૧૮ |
| મહી ઉપર—ખંભાત અને લુણાવાડા... ... ... | ૧૯ |
| મહાનદી ઉપર—કટક અને સંબલપુર... ... ... | ૨૦ |
| ગોદાવરી ઉપર—નાશક ઔરંગાબાદ અને રાજમંદ્રી | ૨૧ |
| કૃષ્ણા ઉપર—મછલીપટ્ટણ, ગંતુર ... ... ... | ૨૨ |
| તુંગભદ્રા ઉપર—કર્નુલ, હમસાગર...... ... ... | ૨૩ |
| કાવેરી ઉપર—શ્રીરંગપટ્ટણ, ત્રીચીનાપોલી, અને તંજાવર | ૨૪ |

## હિંદુસ્તાનમાં મુખ્ય બંદર

પૂર્વમાં કલકત્તા હુગલી નદી ઉપર

**કારોમાંડલ કિનારા ઉપર**—બંજામ વિ શાગાપટ્ટણ, મછલીપટ્ટણ, મદ્રાસ, પોંદીચરી, કડલુર, નીગાપટ્ટણ અને તુતીકોરીન.

**મલબાર કિનારા ઉપર**—મુંબઇ, રત્નાગીરી, ગોવા, મંગલોર, કાનાનોર ટાલીચરી, કાલીકટ, અને કોચીન, એમાં મોટાં મોટાં વહાણો બંધાય છે. )

**ગુજરાતનાં મુખ્ય બંદર**—ખંભાત, ભરૂચ, સુરત વલસાડ, અને દમણ.

**કાઠીઆવાડનાં મુખ્ય બંદર**—ધોલેરા, ભાવનગર, ઘોઘા જાફરાબાદ, વેરાવળ, માંગરોળ, અને પોરબંદર.

કછમાં—માંડવી બંદર કછના અખાત ઉપર.

સીંધમાં—કરાંચી બંદર અરબીસમુદ્ર ઉપર.

## હિંદુસ્તાનમાં બનાવટ અને પાકને માટે પંકાયલાં શેહેર.

કાશ્મીરમાં—સૌથી સરસ શાલો બને છે.
શિરોહીમાં—તરવાર.
પાટણમાં—પટોળાં. સુડી, ને માટીના ભોઢવા.
માંગરોળમાં—સોપારી.
માળવામાં અફીણ.
પૈઠણમાં—પાઘડીઓ.
મલબારમાં—લાકડાં. મરી તથા નાળીએર.
નાશક—જળપાત્ર.
કાશીમાં—લોટાને પીતાંબર
જેપુરમાં—ચિત્ર.
નાગપુરમાં—રેશમી કોરનાં ધોતીઆં.
ઢાકામાં—સૌથી સરસ મલમલ થતું.
મછલીપટ્ટણ—મલમલ છીંટ
બુંદેલખંડ, ઓરીસા ને ગોવલકોંડામાં—હીરા.
મથુરામાં—પેંડા.
અમદાવાદમાં—મશરૂ.
સુરત—બરફી.
ખંભાતમાં—અકીકના પથરા
કપડવંજમાં—કાચ ને સાબુ.

## દ્વી નામી એટલે જેનાં બે નામ હોય તેવાં પ્રાંત, શેહેર, નદીઓ, બેટ અને પર્વત.

| | |
|---|---|
| માળવા—જાંબુદ્વીપ. | આગ્રા--અકબરાબાદ. |
| કાઠીઆવાડ—સોરઠ. | ગંગા--ભાગીરથી. |
| ઓઢીઆ—ઓરીસા. | જમના--યમુના. |
| અમદાવાદ—રાજનગર. | સિંધુ--અટક. |
| કાશી—બનારસ, વણારશી. | બ્રહ્મપુત્રા--સાંપુ. |
| પ્રયાગ—અલ્લાહબાદ. | નર્મદા--રેવા. |
| દિલ્લી--હસ્તિનાપુર. | ગોગ્રા--શરયુ. |
| દોલ્લતાબાદ--દેવગડ. | લંકા--સિંહલદ્વીપ. |
| જગન્નાથ--પુરી. | સંહ્યાદ્રી--પશ્ચિમઘાટ. |

## હિંદુસ્તાનનાં મુખ્ય તીર્થ અને પવિત્ર નદીઓનાં ચારે દિશાનાં મુખ્ય તીર્થ.

ઊત્તરમાં—બદ્રીનાથ.

પૂર્વમાં--જગન્નાથ, દરિઆ કિનારે.

દક્ષિણમાં--શ્વેતબીંદુ રામેશ્વર.

પશ્ચિમમાં—દ્વારિકા.

## મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં આવેલાં તીર્થ.

ગયાજી ( ત્યાં પિતાનું શ્રાદ્ધ થાયછે; ) કાશી પ્રયાગ ગોકુળ, મથુરાં, હરિદ્વાર, અને શ્રીનાથજીબાવા (મેવાડમાં)

ગુંજરાતની ઊત્તરે આરા સુરના પર્વતમાં અંબાજી સુવાળમાં બહુચરાજી.

સીધપૂર આગળ--સરસ્વતી નદી એને કુમારીકા ક્ષેત્ર કહેછે. ત્યાં માતાનું શ્રાદ્ધ થાય છે.

પંચમહાલમાં પાવાગઢ ઊપર કાલિકા. એ શિવાય શામળાજી, ડાકોરમાં રણછોડજી. ચાંદોદ અને કન્યાળી.

દક્ષિણમાં—નાશક, ત્રંબક અને પંઢરપુર.

## શ્રાવક ( જૈન ) લોકનાં તીર્થ.

કાઠીઆવાડમાં--પાલીટાણા, ગિરનાર. અને ગુજરાતની ઉત્તરમાં આબુ પર્વત.

પવિત્ર નદિઓ અને તેઓનો મહીમા.

તાપી, નર્મદા, (રેવા) જમના, અને ગંગા એ ચાર નદીઓ પવિત્ર ગણાય છે. તેઓનો મહિમા નીચે પ્રમાણે

તાપી--સ્મરણે એટલે તાપીને સંભારીએ તો પવિત્ર થવાય.

રેવા--દર્શને એટલે જોવાથી.

જમના-- પાને એટલે તેનું પાણી પીવાથી.

ગંગા સ્નાને એટલે તેમાં નહાવાથી પાપ જાય છે.

## સુખકારક હવાવાળી જગ્યાઓ.

મરીની--પંજાબ ઇલાકામાં જલમ નદીની પાસે.

દારજીલીંગ--સીકીમની પાસે.

સીમલા--સતલજ નદીની પાસે.

આબુ પર્વત--ગુજરાતની ઉત્તરમાં.

મહાબળેશ્વર—સંહ્યાદ્રી ઉપર સતારાની પાસે.

નીલગિરી--જ્યાં પૂર્વઘાટને પશ્ચિમઘાટ મળેછે ત્યાં.

મુખ્ય ગુફાઓ--હિંદુ લોકના શિલ્પ શાસ્ત્રની અને કોતર કામની ખરી ખુબી તો પર્વતમાંથી કોતરી કાહાડેલી ગુફાઓમાં રહેલી છે. તેવી ગુફાઓ ઘણું કરીને પશ્ચિમ અને દક્ષિણ હિંદુસ્થાનમાં છે.

ઇલોરા અથવા વેલુર, એ ધારીપુરી ( ઍલીફંટા ) કારલી શીવનેરી, અને કનેરીમાં એવી ગુફાઓ છે. તે બૌદ્ધ ધર્મના લોકોએ કરેલી જણાય છે. ઊપર કહેલી ગુફાઓમાં ઇલોરા અથવા વેલુરની ગુફા ઉપર દોલતાબા

દથી એક મૈલને અંતરે છે તે સર્વથી શ્રેષ્ટ છે. એ ગુફા જોવાથી કપતાન સીલીના મનપર કેવી અસર થઇ હતી.

## હિંદુસ્તાનમાં હાલ ચાર પ્રકારનાં રાજ્ય છે.

૧ અંગ્રેજ સરકારનું ખાલસા.

૨ દેશી રાજ્ય અંગ્રેજ સરકારને ખંડણી આપનાર.

૩ દેશી રાજ્ય સ્વતંત્ર (ખંડણી ન આપનાર.)

૪ પરદેશી રાજ્ય સ્વતંત્ર.

## ખંડણી આપનારાં દેશી રાજ્ય.

ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં—કાશમીર અને સિક્કિમ.

મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં ખંડણી આપનાર રજપુત સંસ્થાન (રજપુત હિંદુ છે. )

| | |
|---|---|
| ૧ ઉદેપુર ( અથવા મેવાડ ) | ૯ અલવાડ. |
| ૨ જોધપુર (મારવાડ.) | ૧૦ શિરોહી |
| ૩ જેપુર. | ૧૧ ડુંગરપુર |
| ૪ બુંદી. | ૧૨ વાંસવાડા. |
| ૫ કોટા. | ૧૩ પ્રતાપગઢ. |
| ૬ કીશનગડ. | ૧૪ જેસલમીર. |
| ૭ કારોલી | ૧૫ કાઠીઆવાડ. |
| ૮ બીકાનેર. | ૧૬ કચ્છ. |

## મુસલમાની રાજ્ય

બાવલપૂર—એમાં નવાબનું રાજ્ય છે.

ભોપાલ—એમાં ભોપાલ બેગમનું રાજ્ય છે.

## મરેઠા લોકનાં રાજ્ય

૧ સિંધીઆ સરકારનું રાજ્ય ગ્વાલીઅર રાજધાની

૨ હોલકરનું રાજ્ય ઈંદોર રાજધાની.

૩ ગાયકવાડનું રાજ્ય વડોદરા રાજધાની.

## જાટ લોકનાં રાજ્ય

૧ ભરતપુર }
૨ ધોલપુર. } આગ્રા પ્રાંતની પશ્ચિમે.

## દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં મુખ્ય ખંડણી આપનારનાં રાજ્ય

૧ નિઝામનું રાજ્ય ( મુસલમાનનું રાજ્ય. )
હિંદુ રાજ્ય.
૨ કોલાપુર.
૩ સાંવતવાડી.
૪ મ્હૈસુરનું રાજ્ય.
૫ ત્રાવણકોરનું રાજ્ય.
૬ કોચીનનું રાજ્ય.

## દેશી સવતંત્ર રાજ્ય.

૧ નેપાળ. }
૨ ભૂતાન. } ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં.

## પરદેશી સ્વતંત્ર રાજ્ય

પોર્ટુગાલ દેશના પોર્ટુગીઝ એટલે ફીરંગી લોકનું રાજ્ય.

૧ ગોવા મલબાર કિનારા ઊપર, એ રાજધાનીનું શેહેર દમણ, મુંબઈની ઉત્તરમાં.

દીવ કાઠીઆવાડની દક્ષિણમાં.

ફ્રાન્સ દેશના ફ્રેંન્ચ અથવા ફ્રાનસિસ લોકનું રાજ્ય

૧ પાંદીચરી |
૨ કેરીકલ, | મદ્રાસની દક્ષિણે એમાં પાંદીચરી એ રાજધાનીનું શેહેર.

૩ યાનાન--ગોદાવરીના મુખ આગળ.

૪ માહી--મલબાર કિનારા ઊપર.

૫ ચંદ્રનગર--કલકત્તાની ઊત્તરે.

## હિંદુસ્તાનનાં જૂદા જૂદા પ્રાંતો અને સંસ્થાનો અને તેનાં મુખ્ય શેહેર

| પ્રાંતો અને સંસ્થાન | શેહેર, |
|---|---|
| ૧ મુંબઇ ઇલાકો | મુંબઇ, અમદાવાદ, વડોદરા, સુરત, ભરૂચ. |
| ૨ મદ્રાસ ઇલાકો<br>૩ મ્હૈસુર અને કુર્ગનાં સંસ્થાનો | મદ્રાસ મચ્છલીપટ્ટણ રાજમંદરી, ત્રીચીનાપોલી, કાંજેવરમ, અર્કાટ. |
| ૪ વરાડસહિત હૈદરાબાદ સંસ્થાન | હૈદરાબાદ, દોલતાબાદ, ઔરંગાબાદ, જાલના, બેદર. |
| ૫ મધ્ય પ્રાંતો | નાગપુર, કામ્પટી, સાગર, જબલપુર, રાયપુર, ચંદા, બરાનપુર. |
| ૬ મધ્ય હિંદ એજન્સીનાં સંસ્થાનો | ગ્વાલિયર, ઈંદોર, ભોપાલ, બુંદેલખંડ અને રેવા |

૭ રજપૂત સંસ્થાનો--મેવાડ અથવા ઊદેપુર, મારવાડ અથવા જોધપુર, જેપુર, બુંદી, વિકાનેર, કોટા, કિરોલી, કિશનગઢ, જસલમેર, અલવડ, શિરોહી, ડુંગરપુર, વાંસવાડા પ્રતાપગઢ, ઝાલાવાડ, ભરતપુર, ધોળપુર, ટોંક.

૮ પંજાબ પ્રાંત.....લાહોર' અમૃતસર,મુલતાન. જાલંધ
  ર, અંબાલા, ફીરોજપુર, લુધીયાણા, કાશ્મીર.

૯ વાયવ્ય પ્રાંતે:..... દિલ્લી, મથુરાં, આગ્રા, કાલ્પી, ઇટાવા
  અલાહબાદ, અનુપ ફત્તેગઢ, કાનપુર, મીરજાપુર,
  કાશી, ગાઝીપુર,.

૧૦ અયોધ્યા પ્રાંત........લખનૌ, ફૈઝાબાદ, અયોધ્યા
  રાયબરેલી.

૧૧ બંગાળા ઇલાકો........કલકત્તા, ઢાકા, મૂર્શીદાબાદ,
  પટણા, કટક, જગન્નાથ.

૧૨ આસામ........ગૌહતી.

૧૩ સ્વતંત્ર પહાડી રાજ્યો........ખટમંડુ, ટયાસિટયુડ
  ન, સિકિમ.

૧૪ પોર્ટુગાલ તથા ફ્રેંચ લોકનાં સંસ્થાન.....દમણ, ગો
  વા, દીવ,ચંદ્રનગર.યાનાન, પાંદીશરી, કારીકલ, માહી.

## સિંહલદ્વીપ અથવા લંકા

આ બેટનો કેટલોક ભાગ વલંદા અને ફ્રેંન્ચ લોકને તાબે હતો પણ, સને ૧૮૧૫થી આખો બેટ આપણી મહારાણી વિકટોરીઆને તાબે છે.

મુખ્ય શેહેર કોલંબો એ રાજધાનીનું શેહેર પશ્ચિમ કાંઠા ઉપર એમાં ગવર્નર રહેછે.

કાંડી એ અસલની રાજધાની મધ્ય ભાગમાં છે.

મુખ્ય બંદર—કોલંબો એમાં ૯૭ ફીટ ઊંચી દીવા

દાંડી છે. પાઇન્ટડીગાલ, એમાં યુરોપ, મુંબઇ, કલકત્તા, ચીન, આસ્ટ્રેલિઆની આગબોટો અને ઘણાં વહાણો એકઠાં થાયછે.

પૂર્વમાં ત્રીંકોમાલીનું બંદર એવું મોટું છે કે તેમાં બધું અંગ્રેજી નૌકાસૈન્ય સમાય, વાયવ્ય કોણમાં એરીપો બંદર છે તે મોતી કાઢવાની જગ્યાઓમાં મુખ્ય છે.

મુખ્ય નદીઓ—મહાવીલીગંગા, કાલાનીગંગા અને કાલુગંગા.

હિંદુસ્તાનની રાજધાની કલકત્તાછે પરંતુ ગવર્નર જનરલ વરસમાં કોઇ કોઇ વાર ફરવા જાયછે અને ઉનાળામાં પંજાબમાં સિમલા નામે જગામાં રહેછે અથવા હિમાલય મધ્યે બીજી કોઇ જગોમાં ઘણું કરીને રહેછે.

ગવર્નર જનરલના હાથ નીચે મુંબઇ અને મદ્રાસ ઇલાકાના ગવર્નરો, પંજાબ, વાયવ્ય પ્રાંતો, તથા બંગાળાના લેફ્ટેનેન્ટ ( એટલે મદદગાર ) ગવર્નરો, મ્હૈસૂર, મધ્યપ્રાંતો અયોધ્યા, આસામ અને બ્રિટિશબ્રહ્મ દેશના મુખ્ય કમિશનરો. હૈદરાબાદ, મધ્ય હિંદુસ્તાન એજન્સિ, રજપુતાના નેપાળ, ભરતખંડ માંહેલાં બીજાં સંસ્થાનોનાં અને ભરત ખંડની સીમાની બહારનાં ઘણાં રાજ્યો, જેવાંકે આફ્રિકામાંના ઝાંઝીબાર, અરબસ્તાનમાંના મસ્કત ઇરાન, બલુચિ

સ્તાન, અફગાનિસ્તાન, તાતાર, ટિબેટ, બ્રહ્મદેશ, શિઆમ વગેરેનારેસિડન્ટ કે પોલિટિકલ એજંટોછે. લંકા બેટ બાદ કરતાં ભરતખંડની આસપાસના બીજા બેટ ઉપર પણ ગવર્નર જનરલની સત્તા પહોંચે છે.

## એશિઆ ખંડમાં નીચે કહેલા દેશોમાં મહારાણી વિક્ટોરીઆનું રાજ્ય છે.

હિંદુસ્તાનનો મોટો ભાગ બ્રહ્મ દેશમાંથી. આસામ. આરાકાન પેગુ, મારટાબાન, અને ટેન્હાય વગેરે પ્રાંતો મલાયા દ્વિપકલ્પનો, થોડો ભાગ સિંહલદ્વિપ (લંકા) લક્ષ દ્વીપ, માલદીવ, એ વગેરે હિંદુસ્તાનની દક્ષિણના બેટો આંદામન અને નીકોબાર એ બંગાળાના ઉપસાગરમાંના બેટ. મલાયાની પશ્ચિમનો પીનાંગ અને મલાયાની દક્ષિણ નો સીંગાપોર બેટ, ચીન દેશની દક્ષિણમાં કંતાન નદીના મુખ આગળનો હાંગકાંગ બેટ અને અરબસ્તાનની દક્ષિણમાં આવેલો એડનનો મજબુત કિલ્લો આપણી મહારાણીને તાબેછે.

## મુંબઈ વડોદરા અને મધ્ય હિંદુસ્તાન રેલવેનાં સ્ટેશન

### મુંબઈથી સુરત.

કોલાબા. ચર્ચગેટ, મરીનલાઇન, ચરનીરોડ, ગ્રાંટ રોડ, માહાલક્ષ્મી, પરેલ, દાદર, માહીમ, વાંદરા, અંદેરી, ગોરગામ, બરોલી, ભાઇંડર, વસાઇ, વેરાર, સોપાલા, પાલઘર, બોઇસર, વાનગામ, દેહેણું, ગોલવડ, વેવજી, સંજાણ, બીલાર, દમણ, ઉદવાડા, પારડી વલસાડ, ડુંગરી, બીલીમોરા, અંમલસાર, નવસારી, અમરોલી, સચીન, સુરત.

## સુરતથી અમદાવાદ સુધીનાં સ્ટેશનો.

સુરત, અમરોલી, સાયન, કીમ, પાનોલી, અંકલેસ્વર, ભરૂચ, ચમારગામ, પાલેજ, મીઆંગામ, ઇટોલા, વડોદરા, બાજવા, વાસદ, નાવલી, આણંદ, બોરીઆવી, નડીઆદ, મેમદાવાદ, બારેજરી, અમદાવાદ.

## અમદાવાદથી વઢવાન

સાબરમતી, આંબલીરોડ, સાણંદ, ચારોલી, જખવાડા, વીરમગામ, સાબલી, લીલાપોર, લકતર, વઢવાણ.

## મીઆંગામથી ચાંદોદ જવાની લાઇન

મીઆંગામ, કારવાન, મનદલા, ડભોઇ, તેલતલાવ, ચાંદોદ.

## આંણદથી ડાકોર અને ગોધરે જવાની લાઇન

આણંદ, ભાલજ, ઊમરેઠ, ડાકોર, ઠાસરા, પાલી, ગોધરા

## વીરમગામથી ખારાગોરા જવાની લાઇન

વીરમગામ, જુંડ, પાટડી, ખારાગોરા.

## અમદાવાદથી દીલ્લી સુધીની લાઇનનાં મુખ્ય સ્ટેશન

સાબરમતી, ખોડીઆર, કલોલ, ડાંગરવાડા, જગુદાન, મેહસાના, ઊંઝા, સીધપુર, છાપી, પાલનપુર, આબુ, એરીનપુરા, બીવર, અજમેર, નસીરાબાદ, જેપુર, ભરતપુર આગ્રા, દીલ્લી.

# સૂચના.

આ ચોપડી નીચે લખેલે ઠેકાણે રોકડી કીમતે મળશે.

દેશાવરના ઘરાકોએ ટપાલ ખરચનો એક આનો વધારે મોકલવો.

**મુંબઈમાં**—કાલકાદેવીના રસ્તા ઉપર મી૦ દામોદરદાસ ઇશ્વરદાસની દુકાનેથી મળશે.

શેઠ શેરીઆરજી હોરમસજીની દુકાનેથી મળશે.

**ધોબીતળાવ**—મી૦ એરચશાહ કરાણીની દુકાનેથી મળશે.

**કોટમાં**—જાહાંગીર બેજનજી કરાણી નીદુકાનેથી તથા માડનની દુકાને મળશે.